

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

MILAN TOMIĆ

MASTER RAD

**ISPITIVANJE KARAKTERISTIKA VRŠNJAČKOG NASILJA
U OIŠŠ „ŽARKO ZRENJANIN“ U SUBOTICI**

Beograd, 2020. godina.

Mentor:

Prof. dr Danica Vasiljević-Prodanović, vanredni profesor

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Članovi komisije:

Prof. dr Branislava Popović-Ćitić, redovni profesor

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Prof. dr Irena Stojković, vanredni profesor

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Datum odbrane: _____

SADRŽAJ

<i>REZIME</i>	5
<i>UVOD</i>	7
<i>TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA</i>	9
1. POJAM NASILJA	10
1.1. Teorijski okviri izučavanja nasilja	10
1.2. Oblici nasilja	11
2. VRŠNJAČKO NASILJE	13
2.1. Zastupljenost nasilja u školama	13
2.2. Faktori rizika i protektivni faktori vršnjačkog nasilja	16
2.3. Znaci da dete trpi vršnjačko nasilje	19
2.4. Akteri vršnjačkog nasilja	20
2.4.1. Devojčice kao akteri vršnjačkog nasilja	22
2.5. Posledice vršnjačkog nasilja	23
3. REAGOVANJE NA VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLAMA	25
3.1. Interventne aktivnosti	25
3.1.1. Razvrstavanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja po nivoima	27
3.1.2. Intervencija prema nivoima vršnjačkog nasilja	29
3.2. Preventivne aktivnosti	29
3.3. Vršnjačka medijacija kao sredstvo rešavanja konflikta	33
3.4. Uloga nastavnika i škole u prevenciji vršnjačkog nasilja	34
3.5. Evidentiranje vršnjačkog nasilja	36
<i>EMPIRIJSKI DEO</i>	37
1. Predmet i značaj istraživanja	38
2. Ciljevi i zadaci istraživanja	39
3. Metodologija istraživanja	39

<i>REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA</i>	43
1. Karakteristike vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“	44
<i>ZAKLJUČNA RAZMATRANJA</i>	53
<i>LITERATURA</i>	55
<i>PRILOZI</i>	60

REZIME

Svakodnevna tendencija rasta problema vršnjačkog nasilja u školama ukazuje nam da ovom problemu treba ozbiljnije pristupiti kako bi se pronašle adekvatne metode i tehnike koje će doprineti njegovom suzbijanju. Radi boljeg razumevanja samog problema vršnjačkog nasilja u radu smo se bavili njegovim pojavnim oblicima, faktorima rizika koji doprinose njegovoj pojavi, ispitivali smo koliko je vršnjačko nasilje zastupljeno u školama, koje su karakteristike aktera vršnjačkog nasilja kao i koje se interventne i preventivne mere koriste za njegovo suzbijanje.

Cilj ovog master rada bio je utvrđivanje karakteristika evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u Subotici putem kvalitativnih metoda istraživanja. Metodom teorijske analize došli smo do obrade problema vršnjačkog nasilja sa teorijskog i praktičnog aspekta, dok je deskriptivna metoda korišćena za prikaz oblika nasilja sa kojima se deca u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ susreću kao i za prikaz interventnih i preventivnih mera koje se primenjuju u slučaju vršnjačkog nasilja. Tehnika koja je primenjena u istraživanju je intervju, a kao instrument korišćen je obrazac sa unapred definisanim redosledom pitanja koji je predstavljao osnovu za razgovor. Uzorak istraživanja je obuhvatio sve učenike koji su bili akteri vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u 2018. i 2019. godini.

Rezultati istraživanja su nam pokazali da je u ovoj školi tokom 2019. godine zabeležen veći broj slučajeva vršnjačkog nasilja u odnosu na 2018. godinu, da su dečaci češće akteri vršnjačkog nasilja, da je fizičko nasilje dominantan oblik u zabeleženim slučajevima vršnjačkog nasilja u pomenutoj školi kao i da su pojačan vaspitni rad, individualni plan zaštite i vođenje evidencije nasilnog ponašanja interventne i preventivne mere koje se sprovode u ovoj školi kada govorimo o problemu vršnjačkog nasilja.

ABSTRACT

Peer violence is showing growth every day, which tells us that we need to take this problem more seriously in order to find adequate methods and techniques that will contribute to its suppression. In order to better understand the problem of peer violence, we dealt with the manifestations of peer violence, risk factors, we examined how much peer violence is present in school, what are the characteristics of actors of peer violence, what intervention and preventive measures are used to combat it.

The aim of this master thesis was to examine the characteristics of recorded cases of peer violence at school „Žarko Zrenjanin“ in Subotica through qualitative research methods. Using the method of theoretical analysis, we examined the problem of peer violence from a theoretical and practical aspect, while we used the descriptive method to show the form of violence that children encounter in school „Žarko Zrenjanin“, as well as to show interventional and preventive measures applied in cases of peer violence. The technique used in the research was an interview, and a form with a predefined sequence of questions was used as an instrument, which was the basis for the conversation. The research sample included all students who were involved in peer violence at school „Žarko Zrenjanin“ in 2018. and 2019.

The results of the research showed us that in 2019 there was an increase in peer violence in this school compared to 2018, that boys are more often actors of peer violence, that physical violence is the dominant form in recorded cases of peer violence in the school and that the intensified educational work, individual protection plan and keeping records of violent behavior are intervention and preventive measures that are implemented in this school when we talk about the problem of peer violence.

UVOD

Porast vršnjačkog nasilja doprineo je da poslednjih nekoliko godina ovaj problem postane sfera interesovanja brojnih istraživača kako inostranih tako i domaćih. U skladu sa međunarodnim dokumentima, Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima deteta, kao i drugim dokumentima koje je potvrdila naša zemlja, Vlada Republike Srbije obavezala se da obezbedi ostvarivanje svih prava deteta, a naročito prava na zaštitu od svih oblika nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, potpunu informisanost, na pravilno postupanje i zaštitu privatnosti, kao i da detetu koje je bilo izloženo nasilju obezbedi podršku za fizički i psihički oporavak i njegovu socijalnu reintegraciju.

Škole, kao vaspitno-obrazovne ustanove u kojoj deca provode skoro polovinu svog dana predstavljaju pogodno mesto za pojavu vršnjačkog nasilja, zbog čega je jedan od prioriternih zadataka škole da utiče na formiranje stavova o neprihvatljivosti ovakvog vida ponašanja, kao i da doprinese da se kod učenika razvije tolerancija, empatija, razumevanje i prihvatanje različitosti. Da bi se sprečila pojava vršnjačkog nasilja u školama važno je da budu jasno definisane procedure i uloge svih aktera u tom procesu. Osim škole, za prevenciju vršnjačkog nasilja važno je uključiti i roditelje, zajednicu i medije jer se na taj način podiže svest društva o važnosti i rasprostranjenosti ovog problema.

Prema podacima Centra za socijalni rad u Subotici, vršnjačko nasilje je u porastu u školama. To nas je navelo da sprovedemo kvalitativno istraživanje koje će se baviti ovim problemom u OISŠ "Žarko Zrenjanin" u Subotici i da utvrdimo koje su to karakteristike vršnjačkog nasilja koje se događa u pomenutoj školi. Strukturu našeg rada čini teorijski i metodološki deo istraživanja.

U okviru teorijskog dela bavili smo se pojmom nasilja, njegovim oblicima i teorijskim okvirima njegovog izučavanja. U drugom poglavlju razmatrali smo problem vršnjačkog nasilja. Ispitali smo koliko je vršnjačko nasilje zastupljeno u školama, koji su faktori rizika i protektivni faktori, koji su znaci koji ukazuju da dete trpi vršnjačko nasilje, koje su karakteristike aktera vršnjačkog nasilja i po čemu se devojčice kao akteri vršnjačkog nasilja razlikuju od dečaka kao i koje su posledice vršnjačkog nasilja.

U trećem delu teorijskog okvira istraživanja bavili smo se reagovanjem na vršnjačko nasilje u školama. Razmatrali smo interventne aktivnosti i u okviru njih razvrstavanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja po nivoima kao i intervenciju prema nivoima vršnjačkog nasilja. Predmet našeg interesovanja u okviru ovog dela bile su i preventivne aktivnosti, a u okviru njih razmatrali smo vršnjačku medijaciju kao sredstvo rešavanja konflikta i ulogu nastavnika i škole u prevenciji vršnjačkog nasilja. Pažnju smo posvetili i evidenciji vršnjačkog nasilja.

U empirijskom delu rada naveden je predmet i značaj istraživanja, ciljevi i zadaci istraživanja, kao i metodološki okvir u okviru kojeg je dat opis uzorka, metoda, tehnika i instrumenata korišćenih u istraživanju.

Poseban deo je posvećen prikazu i analizi rezultata istraživanja u kojem smo prikazali karakteristike vršnjačkog nasilja u OISS "Žarko Zrenjanin" u Subotici na osnovu kojih smo došli tokom intervju sa akterima vršnjačkog nasilja u navedenoj školi. Prikazane su interventne i preventivne mere koje su preduzete u zabeleženim slučajevima vršnjačkog nasilja kao i preporuke za dalje postupanje sa učenicima. Takođe napravili smo poređenje naših rezultata sa rezultatima koji su zabeleženi u drugim istraživanjima na istu temu.

U završnom delu rada prikazana su zaključna razmatranja koja se zasnivaju na sumiranju dobijenih rezultata istraživanja i ukazano je na mogućnosti unapređenja mera za prevenciju i reagovanje na vršnjačko nasilje u OISS "Žarko Zrenjanin".

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1. POJAM NASILJA

Sa razvojem ljudskog društva, razvija se i nasilje kao složen društveni fenomen, a krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. veka, brojni teoretičari su se usaglasili da nasilje ne treba da se definiše samo na osnovu fizičkog oblika nasilja (Babović, 2015). Šira definicija nasilja podrazumeva “bilo koju institucionalnu praksu ili proceduru koja ima štetan uticaj na pojedince ili grupe opterećujući ih psihološki, mentalno, kulturalno, duhovno, ekonomski ili fizički” (Epp, Watkinson, 1997:4). To bi značilo da nasilje ne obuhvata samo fizičko povređivanje jedne ili više osoba već i razne oblike emocionalnog, psihološkog ili materijalnog povređivanja. Nasilje i zlostavljanje je definisano i zakonom¹, a na pitanje šta je nasilje, autori na našim područjima daju slične definicije. Sveobuhvatnu definiciju nasilja dao je Popadić koji pod nasiljem smatra namerno i neopravdano nanošenje štete drugome, koje može biti verbalno i nevrbalno, a osim fizičkog povređivanja i nanošenja materijalne štete nasilje obuhvata i psihološko povređivanje koje se manifestuje kroz zastrašivanje, socijalnu izolaciju, sramoćenje, itd. (Popadić, 2009).

1.1. Teorijski okviri izučavanja nasilja

Definisanje faktora ili pronalaženje razloga koji izazivaju bilo koji oblik nasilja rezultira formiranjem različitih teorija, a u najznačajnije teorije o nasilju ubrajamo (Žilić, Janković, 2016):

- instinktivističke teorije: polaze od činjenice da se agresivno ponašanje javlja kao rezultat instinkta, a u okviru njih razlikuju se: psihoanalitička struja, Frommova teorija agresivnosti i Lorenzova etološka teorija agresivnosti. Zagovornik psihoanalitičke struje je Frojd i on je smatrao da je ljudsko ponašanje određeno borbom između dva nagona, a to su život i smrt. From u svojoj teoriji agresivnosti razlikuje benigno i maligno agresivno ponašanje, pri čemu je benigna agresivnost nužna za opstanak i predstavlja odbrambeni mehanizam, a maligna agresivnost je biološki štetna i nije nužna za opstanak. Treći zagovornik u okviru instinktivističkih teorija je Lorenz i on u svojoj etološkoj teoriji

¹ Pogledati više u: Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje „Sl. Glasnik RS, br. 46/2019

agresivnosti smatra da je agresija kod ljudi urođena, da služi za opstanak, ali i da istovremeno može da bude destruktivna;

- teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na situaciju su: teorija agresivnosti koja agresiju objašnjava kao posledicu frustracije i teorija hipoteze koja zagovara da agresivno ponašanje može biti uslovljeno i naučeno;
- teorija socijalnog učenja odnosi se na poremećaje odnosa u sredini (porodica, škola), a sklonost ka agresivnom ponašanju može da se stekne posredno prilikom oponašanja agresivnog ponašanja, ili neposredno prilikom nagrađivanja agresivnog ponašanja (Bandura, 1982);
- teorija kognitivnog učenja se odnosi na procese koji se dešavaju u trenutku formiranja reakcije na određenu situaciju, a ta reakcija na situaciju koju pojedinac vidi, može biti neki oblik nasilja. Glavni predstavnici ove teorije su Dodge i Huesman, a oni smatraju da je strah najčešća reakcija na bilo kakvu vrstu pretnje, a beg najčešći odgovor (Dodge, Crick, 1990; Huesman, 1988);
- biološka teorija polazi od genetskih predispozicija koje svako od nas nosi u sebi, ali svakako se ne sme zanemariti uticaj spoljašnjih faktora na ponašanje ljudi. “Pod biološkim (organskim) osnovama najpre se misli na genetske predispozicije, mada neke biološke osnove agresivnog ponašanja kao što su npr. nivo pojedinih hormona i neurotransmitera, i uopšte procesi unutar nervnih i endokrinih sistema, nisu samo stvar genetike već su i pod uticajem faktora s' kratkotrajnim dejstvom, kao što su farmakološka sredstva ili narkotici.” (Popadić, 2009:190). Na ovaj način biološka teorija objašnjava nasilje, koja je u svom pravcu delovanja veoma opravdana.

1.2. Oblici nasilja

Svetska zdravstvena organizacija je 2002. godine u svom izveštaju o nasilju i zdravlju grupisala nasilje u sledeće kategorije:

- nasilje prema samom sebi (samopovređivanje, samoubistvo)
- međuljudsko nasilje (nasilje u porodici, nasilje unutar zajednice)
- kolektivno nasilje (nasilje u cilju ostvarenja ekonomskih, političkih i socijalnih ciljeva).

U zavisnosti od oblika, nasilje i zlostavljanje možemo podeliti na (Zečević, 2010):

- fizičko
- psihičko (emocionalno)
- socijalno
- elektronsko
- seksualno.

Fizičko nasilje je jedan od čestih oblika zlostavljanja i ogleda se u stvarnom telesnom povređivanju (udaranje, guranje, čupanje, itd.). Fizičko nasilje se bazira na konkretno nanošenju bilo kakvih oblika telesnog povređivanja pojedinaca, a u slučaju vršnjačkog nasilja to je dete. Psihičko (emocionalno) nasilje vezujemo za verbalno nasilje i tu se ubraja omalovažavanje, vređanje, ismejavanje, itd. Ako konkretno govorimo o nasilju nad decom, za ovu vrstu nasilja možemo reći da ostavlja trenutne ili trajne posledice na psihičko zdravlje i dostojanstvo deteta. Socijalno nasilje se manifestuje kroz ogovaranje, isključivanje iz društva, itd., a pojedinac stiže utisak da ne pripada sredini u kojoj se nalazi i oseća se odbačeno. Ako je reč o detetu, socijalno nasilje se manifestuje kroz isključivanje iz grupe od strane vršnjaka, ako ga odbacuju i ne žele da ga uključe u svakodnevne aktivnosti u školi/dvorištu, ako ga neprihvataju po osnovu različitosti, ako mu uskraćuju informacije i zadovoljavanje različitih socijalnih potreba. Elektronsko nasilje nastaje zloupotrebom savremene tehnologije (telefon, internet, tablet, itd.), a ogleda se u slanju uvredljivih poruka/slika/video zapisa obično putem društvenih mreža koje su sve popularnije među maloletnicima i predstavljaju deo njihovih svakodневnih aktivnosti. Seksualno nasilje obuhvata bilo koji vid bezobraznih komentara, dodirivanja intimnih delova tela protiv nečije volje, primoravanje na seksualne odnose, zloupotreba dece za pornografiju ili neki drugi oblik seksualne eksploatacije.

2. VRŠNJAČKO NASILJE

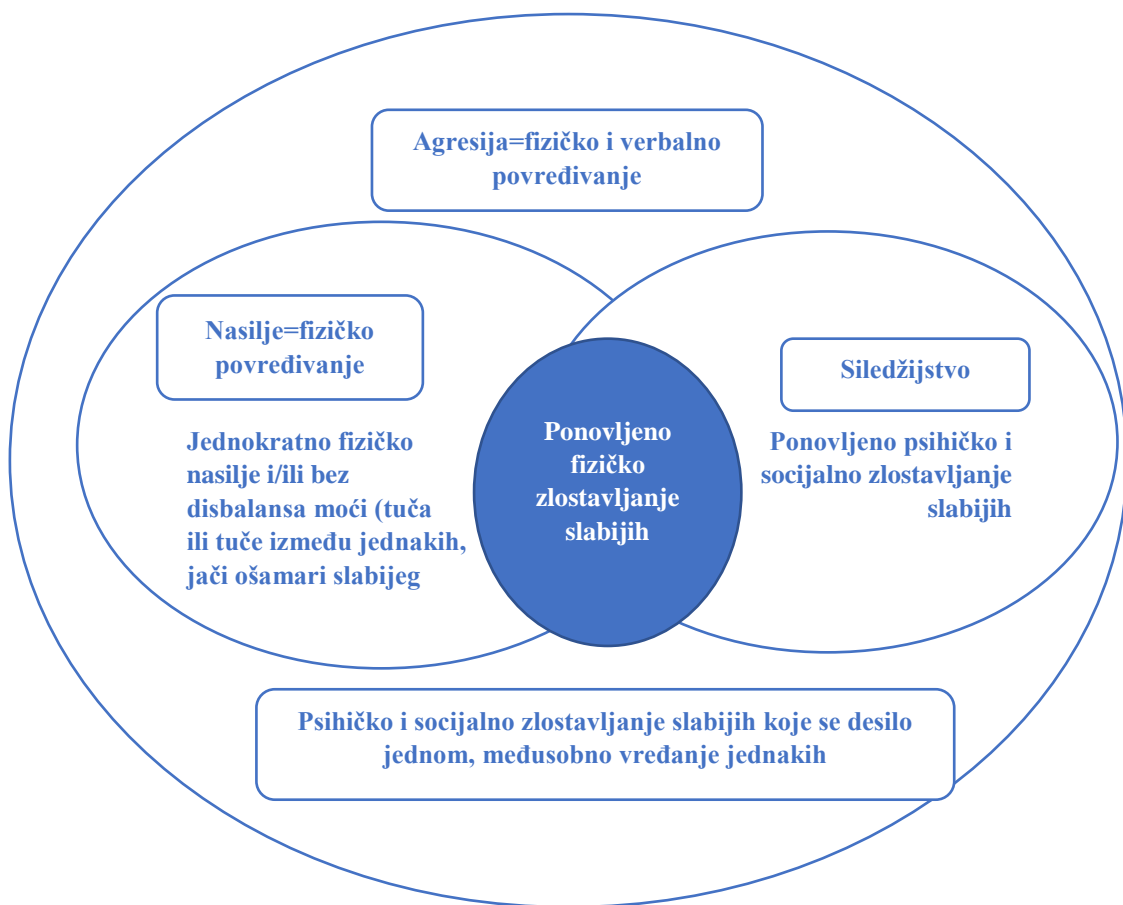
Vršnjačko nasilje je višedimenzionalna pojava i može se sastojati u fizičkom povređivanju, nanošenju materijalne štete ili psihološkom povređivanju kao što je zastrašivanje, socijalna izolacija, sramoćenje, itd. Prva istraživanja fenomena vršnjačkog nasilja počela su 70-ih godina prošlog veka u Skandinavskim zemljama (Olweus, 1978, prema Nedimović, 2010), a problematika kojom se Olweus bavio postala je značajna za javnost kada su trojica dečaka iz Norveške izvršila samoubistvo zbog vršnjačkog nasilja koje su trpeli. Vršnjačko nasilje kao oblik manifestovanja agresivnog ponašanja sve je zastupljenije u savremenom društvu. Pojam vršnjačko nasilje bi mogli definisati kao jedan oblik nasilnih radnji među decom različitog uzrasnog doba u kojima pojedinac koji ima "veću moć" u okviru određene vršnjačke grupe vrši razne oblike nasilja (psihička, fizička, itd.) nad detetom koje je nemoćno da mu se suprotstavi. Vršnjačko nasilje je najzastupljenije za vreme odmora u školi, nakon škole ili pre početka časova dok odrasli nisu prisutni. Razvoj informacionih tehnologija doprineo je da problem vršnjačkog nasilja postane deo naše svakodnevice, a sa pojavom društvenih mreža razvio se dostupan i pogodan medij za širenje vršnjačkog nasilja i van granica škole.

2.1. Zastupljenost nasilja u školama

Vršnjačko nasilje, kako u školi tako i van nje, postojalo je i u ranijim decenijama, pa čak i vekovima, samo što je društvena reakcija bila drugačija, a u većini situacija čak i izostajala. Tokom šezdesetih godina XX veka prikupljanjem empirijskih podataka o zastupljenosti i oblicima školskog nasilja, ono počinje da se uočava kao društveni problem (Popadić, 2009). Da bi razumeli problem vršnjačkog nasilja važno je da definišemo termine koji se vezuju uz ovu pojavu. Kada se govori o vršnjačkom nasilju, u literaturi često susrećemo termin bullying. Prema Popadiću (2009) najadekvatniji prevod termina bullying u našem jeziku bilo bi siledžijstvo (maltertiranje, zlostavljanje). Definiciju siledžijstva pored brojnih autora dao je i Rigbi koji pod ovim terminom podrazumeva "ponavljano neprovocirano agresivno ponašanje u kojem počinitelj ili počinioci imaju veću moć nego osoba ili osobe koje su napadnute" (Rigby, 2000:57).

Olweus (1993) siledžijstvo i nasilje svrstava pod oblike agresivnosti, a na *Slici 1.* je prikazano njihovo međusobno preklapanje. U nasilje spadaju fizički napadi koji nisu ponovljeni i/ili u kojima ne postoji disbalans moći, ali njih ne možemo da svrstamo u siledžijstvo. U siledžijstvo svrstavamo ponovljene oblike psihološkog i socijalnog zlostavljanja, ali njih ne posmatramo kao nasilje. Ukoliko posmatramo oblike psihološkog i socijalnog zlostavljanja koji nisu ponovljeni i/ili u kojima ne postoji disbalans moći možemo zaključiti da je reč o agresivnom ponašanju i u tom slučaju ovakav oblik zlostavljanja ne svrstavamo ni u siledžijstvo ni u nasilje.

Slika 1. Odnos između Olweusovih određenja agresije, nasilja i siledžijstva²

Pojam agresivnosti je neodvojiv od pojave vršnjačkog nasilja. Definiše se kao “složena pojava i stanje koje se motivaciono, emocionalno i kroz akciju manifestuje kao nagon, srdžba, ljutnja, neprijateljstvo, posezanje i napadanje na osobu, objekt, teritoriju, grupu “ (M. Pavlović,

² Prema: Popadić D. (2009), *Nasilje u školama*, Beograd: Institut za psihologiju, str. 29

2013:271). Agresivnost kod dece nije urođena, a uticaj vršnjaka, školske klime, okruženja i brojni drugi faktori doprinose da dete ispoljava ovaj oblik ponašanja. Za pojam agresije i agresivnog ponašanja vezujemo nameru da se neko povredi, ali isto tako ne mora da znači da će ta namera biti realizovana. Ukoliko dođe do njene realizacije, tada već govorimo o nasilju.

Da bi mogli da govorimo o postojanju i zastupljenosti vršnjačkog nasilja, Olweus (1998) ističe da je neophodno postojanje tri elementa, a to su: trajanje, negativni postupci i neravnotežan odnos snaga, odnosno da je u sukobu jedna osoba fizički nadmoćnija od druge.

Jedan od značajnijih projekata koji je ukazao na zastupljenost nasilja u školama u Republici Srbiji pokrenut je tokom 2005. godine od strane UNICEF-a, a zove se "Škola bez nasilja". Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu sproveo je istraživanje kojim je obuhvaćeno 54 osnovne škole, a rezultati koji su dobijeni istraživanjem pokazali su alarmantno stanje kada je reč o vršnjačkom nasilju. Vršnjačko nasilje je tokom ukupnog školovanja doživelo čak 44% učenika, a najzastupljeniji oblik je verbalno nasilje, zatim psihološko i na kraju fizičko nasilje (Šetka, 2013).

Na osnovu istraživanja o vršnjačkom nasilju u Republici Srbiji možemo doći do sledećih podataka (Žunić-Cicvarić, Cicvarić, 2009):

- u periodu od tri meseca 64% učenika je bar jednom, a 24% više puta bilo izloženo nekom obliku nasilnog ponašanja
- dečaci su češće žrtve vršnjačkog nasilja, a češće se i deklarišu kao nasilnici
- 44% učenika je jednom ili više puta bilo izloženo napadu od strane vršnjaka
- najzastupljeniji oblici nasilnog ponašanja su verbalno nasilje, spletkarenje, zastrašivanje
- najčešći oblik reagovanja na vršnjačko nasilje je izbegavanje i ćutanje o tome
- u 85% slučajeva žrtva nasilja nema pomoć jer njihovi vršnjaci usled neinformisanosti kako treba da postupe ili straha da i sami ne postanu žrtva, ostaju po strani.

Zastupljenost nasilja u školama najbolje možemo definisati na osnovu broja dece koje su žrtve/počinioci nasilja i njihove samoprocene. Istraživanja pokazuju da je dva puta više dece koje su žrtve nasilja od onih koji se smatraju nasilnicima (Popadić, Plut, Pavlović, 2014).

Kada su u pitanju subotičke osnovne škole, prema podacima Centra za socijalni rad, možemo reći da je vršnjačko nasilje u porastu. U prilog tome govori i podatak da je u periodu 2017/2018 u jednoj subotičkoj školi koja broji oko 700 đaka zabeleženo 17 slučajeva

vršnjačkog nasilja prvog nivoa koje rešava odeljenski starešina, 7 oblika nasilja drugog nivoa kada se u rešavanje problema uključuje i socijalna služba i 3 slučaja nasilja trećeg nivoa kada u rešavanju problema učestvuju policija i Centar za socijalni rad.

Druga subotička škola je takođe prema podacima Centra za socijalni rad u gore navedenom periodu takođe zabeležila jedan slučaj vršnjačkog nasilja trećeg nivoa, dok je u oko 30% slučajeva zastupljeno nasilje prvog nivoa koje obuhvata vređanje i psihičko/emocionalno nasilje.

2.2. Faktori rizika i protektivni faktori vršnjačkog nasilja

Kada govorimo o faktorima rizika vršnjačkog nasilja možemo razlikovati one koji potiču iz individualnih karakteristika kao i one koji potiču iz okruženja. Prvu grupu faktora vezujemo za biološke i socijalno-psihološke karakteristike, a druga grupa je usko povezana sa porodičnim uslovima, vršnjačkom i školskom sredinom, lokalnom zajednicom, itd. (Radovanović, Spasić, Kekić, 2013).

Jedan od glavnih faktora rizika su deca koja potiču iz porodice u kojoj su odnosi među roditeljima loši, a pored toga na njih može delovati i genetski faktor. To su razna stanja koja mogu uticati na razvoj vršnjačkog nasilja: nedostatak emocionalne bliskosti sa roditeljima, razvedeni roditelji, bolesti zavisnosti prisutne kod roditelja, itd. Problem se može javiti i prilikom vaspitanja dece ukoliko roditelji primenjuju pogrešan stil poput batina, psovanja dece, i drugih oblika fizičkog ili psihičkog maltretiranja kao i ukoliko nemaju autoritet nad detetom.

Istraživanjem rizičnih faktora porodičnog nivoa bavili su se brojni autori (Popović-Ćitić, 2007, Randall, 1997, Finkelhor, 2008, Merikangas i sar., 1998, Patterson i sar., 1992, itd.) i svi su došli do istih zaključaka koji se odnose na to da na pojavu vršnjačkog nasilja utiču: neefektivno roditeljstvo, zlostavljanje deteta, pozitivan stav roditelja prema nasilju, disfunkcionalnost porodice, neprimereni vaspitni stilovi roditelja, kao i bolesti zavisnosti jednog ili oba roditelja. Empirijski podaci pokazuju da postoji uzročno-posledična veza između delikvenata koji su zlostavljači sa maltretiranjem koje su oni doživeli u detinjstvu/adolescenciji (Stakić, 2007).

Prilikom odrastanja dece na njihovo ponašanje sve više počinju da utiču vršnjaci i sredina u kojoj odrastaju, tako da socijalni faktor preuzima ključnu ulogu. Razvoj nasilnog ponašanja kod adolescenata često je uslovljen odbacivanjem od strane vršnjaka. Ukoliko dete ima poteškoća da ostvari prijateljstvo sa svojim vršnjacima kao i ukoliko ne dobija podršku od svojih vršnjaka, veće su verovatnoće da će takvo dete ispoljavati nasilne oblike ponašanja. Želeći da budu primećeni i da zadobiju pažnju vršnjaka, zlostavljači ponavljaju nasilno ponašanje. Prema Dodgeu (1980) ukoliko deca osete pozitivnu atmosferu i procene da je situacija u kojoj se nalaze prijatna, verovatnoća da će ispoljiti agresivno ponašanje pokazala se samo u dvadesetpet posto slučajeva, dok sa druge strane neprijateljska atmosfera i negativna situacija doprinose da se agresivno ponašanje ispoljava u čak sedamdeset posto slučajeva.

Još jedan faktor koji je značajan u razvoju vršnjačkog nasilja je socio-ekonomski status. On se više odnosi na žrtve nasilja jer usled toga što su nezaštićeni, predstavljaju pogodnu metu na koju se ispoljava nasilje. Deca iz marginalizovanih grupa su češće žrtve vršnjačkog nasilja (siromašne porodice, deca koja dolaze iz ruralnih područja, deca iz romskih naselja, itd). Istraživanje koje je sproveo Frick (1998) je pokazalo da nema direktne povezanosti između nasilnih oblika ponašanja i socio-ekonomskog statusa. Kao uzročno-posledična veza može se dogoditi da usled nezadovoljstva koje proizilazi iz lošeg socio-ekonomskog statusa, deca postaju problematična i ispoljavaju agresivnost.

Faktor rizika vršnjačkog nasilja koji u današnje vreme sve više dobija na značaju je uticaj medija i kulture. Crtani filmovi, video igrice, scene nasilja na TV-u predstavljaju osnovu za razvoj nasilnog ponašanja kod dece/adolescenata koji usvajaju model nasilnog ponašanja kao odgovor na rešavanje konflikata. Vršnjačko nasilje se može povezati sa učenjem po modelu (Nedimović, Biro, 2011). Problem nastaje kada se nasilje koje se prikazuje u filmovima i tv serijama prikazuje kao junaštvo. Kod dece se javlja potreba da oponašaju svoje omiljene likove i da ispoljavaju nasilne oblike ponašanja kako bi bili kao oni. Prema Biliću (2010) postoji čitav niz faktora zbog kojih je nasilje koje dete usvaja putem video igara, opasnije od nasilja koje usvoji putem TV-a, serija, filmova, itd, a to su: identifikovanje sa likovima u video igrama, nagrađivanje koje podrazumeva da sama činjenica da agresivna ponašanja omogućavaju detetu da prikupi dodatne bodove, pređe u naredni nivo igrice, itd. doprinosi da dete smatra da je nasilno ponašanje nešto što je dobro i čija primena može doneti određene benefite, učenje ponavljanjem doprinosi da deca nakon što bezbroj puta primene i ponove određene oblike

nasilnog ponašanja kroz igranje igrice, veća je verovatnoća da te oblike usvoje i primene u svakodnevnom životu, kontinuitet izloženosti nasilju koje podrazumeva da deca igranjem igrice stalno ponavljaju i uvežbavaju određene oblike nasilja,

Popović-Ćitić i Žunić-Pavlović (2005) prema životnim domenima u kojima pojedinac stupa u interakcije sa svojim okruženjem identifikuju sledeće rizične faktore:

- na nivou zajednice autorke identifikuju sedam rizičnih faktora: dostupnost supstanci, dostupnost vatrenog oružja, norme i zakoni koji pogoduju upotrebi supstanci, korišćenju oružja i kriminalitetu, medijski prikazi nasilja, tranzicija, nizak nivo povezanosti susedstva i dezorganizacija zajednice
- u porodičnom domenu faktori rizika su sledeći: porodična istorija bihevioralnih problema, problem organizovanja porodičnog života, porodični konflikti i roditeljski stavovi koji pogoduju bihevioralnim problemima
- za domen školske sredine autorke navode dva rizična faktora: školski neuspeh koji počinje u osnovnoj školi i nedostatak privrženosti školi
- u domenu vršnjačke grupe i na individualnom nivou izdajaju sedam rizičnih faktora: rano i perzistentno antisocijalno ponašanje, buntovništvo, prijatelji koji ispoljavaju bihevioralne probleme, učešće u bandi, stavovi koji pogoduju bihevioralnim problemima, rano javljanje bihevioralnih problema i konstitucionalni faktori. Svi ovi rizični faktori mogu doprineti pojavi i razvijanju bihevioralnih problema kod dece, a to može dovesti do pojave vršnjačkog nasilja.

Protektivni faktori imaju zadatak) da spreče nastanak rizičnih faktora, a oni takođe svoju osnovu mogu imati u individualnim karakteristikama dece/adolescenata ili karakteristikama okruženja. Ukoliko dete/adolescent pokazuje razvijene intelektualne sposobnosti, ima unutrašnju kontrolu i samopoštovanje, integrisan je u društvo, ima dobre odnose sa porodicom i vršnjacima, postoje male šanse da se javi dejstvo rizičnih faktora i da osoba ispolji nasilno ponašanje.

Bašić (2009) u svojoj klasifikaciji zaštitnih faktora navodi: individualne faktore (viši koeficijent inteligencije, altruistička uverenja, samodisciplina, sposobnost prilagođavanja i rešavanju neprijatnih situacija, itd), vršnjački faktori (empatija prema drugima, pozitivna slika o sebi, sposobnost komunikacije i rešavanja konflikata, itd), porodični faktori (uključenost

roditelja u život deteta i pozitivna komunikacija, podrška roditelja, itd.), školski faktori (uključivanje u aktivnosti koje sprovodi škola i dobra povezanost sa školom, postizanje uspeha u školi, itd.) i faktori okoline (pozitivno okruženje i dobra povezanost sa zajednicom, itd.).

2.3. Znaci da dete trpi vršnjačko nasilje

Jedna od najvažnijih stvari kod vršnjačkog nasilja je da se prepozna na vreme, a to znači da roditelji i nastavnici treba da stvore širu sliku o ovom problemu i da fizičko nasilje ne bude jedina asocijacija da je dete izloženo nasilju. Oduvek se postavlja pitanje kako prepoznati i otkriti da li je dete žrtva vršnjačkog nasilja, s' obzirom da se nasilje skoro uvek dešava bez prisustva odraslih, a da deca koja su žrtve nasilja čute i prikrivaju da imaju problem.

Žrtve vršnjačkog nasilja su povučene i zatvorene osobe, koje uglavnom kriju šta im se dešava i vremenom počinju da žive u u ubeđenju da su same krive za agoniju kroz koju prolaze. Znaci koji ukazuju da dete trpi vršnjačko nasilje su (Salamadija, Mirnić, 2013):

- gubitak interesa za odlazak u školu
- izmišljanje bolesti kako ne bi morali da idu u školu
- pocepana odeća, modrice, ogrebotine, pocepane školske knjige
- anksioznost i povučenost u sebe
- plač bez razloga
- za vreme školskog odmora sami provode vreme i udaljavaju se od ostalih vršnjaka
- ne učestvuju u školskim aktivnostima
- nemaju koncentraciju i stalno deluju zamišljeno
- agresivni su, prete samoubistvom, itd.

Primarna odgovornost roditelja i nastavnika ogleda se u tome da na vreme prepoznaju i da ne zanemaruju ove znake jer posledice na razvoj deteta koje je žrtva vršnjačkog nasilja mogu biti katastrofalne. Škola ima značajnu ulogu kada je u pitanju vršnjačko nasilje, a ona se ogleda pre svega u prevenciji nasilja kroz razne edukacije učenika, a potom i u mehanizmu zaštite učenika ukoliko se nasilje pojavi. Organizovani školski programi za borbu protiv vršnjačkog nasilja pokazali su se kao delotvorni da deca shvate ozbiljnost ovog problema.

2.4. Akteri vršnjačkog nasilja

U jednom nasilnom događaju možemo prepoznati tri glavna aktera: nasilnika, žrtvu i posmatrača. Zbog svojih postupaka u vršnjačkom nasilju one koji nanose bol nazivamo nasilnicima, one koji su pretrpeli bilo koji vid nasilja nazivamo žrtvama dok su posmatrači osobe koje su prisutne u trenutku kad se nasilje dešava. U nastavku će biti objašnjene karaktersitike svih navedenih aktera vršnjačkog nasilja.

Osobine i ponašanja koja odlikuju mnoge nasilnike su agresivnost prema vršnjacima i snažna potreba da vladaju drugima. U slučaju dečaka tipične nasilnike prepoznajemo po agresivnim obrascima reakcija koje su spojene sa telesnom snagom. Osim prema vršnjacima oni mogu da ispoljavaju agresivno ponašanje i prema roditeljima, nastavnicima i ljudima iz okoline. Osim agresivnih nasilnika postoje još i oni koje nazivamo anksiozni i pasivni nasilnici (Pearce, 2002).

Anksiozne nasilnike odlikuje emocionalna nestabilnost i anksioznost i oni imaju zajedničke karakteristike sa žrtvama kao što su nisko samopoštovanje i nesigurnost, dok je za pasivne nasilnike karakteristično da su podvodljivi i da je lako upravljati njima, a učestvuju u nasilju radi sopstvene zaštite i da ne bi bili isključeni iz grupe. Prema istraživanju Olveusa (1998), među dečacima u razredu uobičajeni su sukobi i napetosti raznih vrsta. U početku to su obično blaži oblici međusobnog nasilništva koje se dešava uglavnom zbog zabave i dokazivanja. Situacija postaje ozbiljnija ukoliko se u takvoj grupi nalazi potencijalni nasilnik ili više njih. Interakcije u grupi u tom slučaju postaju grublje i nasilnije, a telesna snaga nasilnika doprinosi tome da su njegovi napadi bolni i neugodni za druge. Ako u razredu postoji potencijalna žrtva koja je fizički slabija i bojažljiva, nasilnik će svoje napade usmeriti prema toj osobi, pozivajući i druge da mu se pridruže. Nasilnik kalkuliše da se žrtva nasilja koja je prestravljena neće usuditi da o tome priča drugima i da usled postojanja takve situacije može nastaviti da vrši nasilje nad istom žrtvom, bez straha da će biti otkriven i kažnjen (Mršević, 2013).

Da bi otkrili da li je njihovo dete nasilnik kao i da li ima tendenciju da to i postane, roditelji treba da obrate pažnju na ponašanje svog deteta i na pokazatelje koji mogu da ukazuju na to, poput gubitka broja prijatelja, izliva besa i isticanja nezadovoljstva prema školi, nove stvari ili predmeti koje ima, a koje mu nisu oni kupili, itd. Isti slučaj je i sa nastavnicima koji ne treba

da zanemaruju ponašanje učenika koje karakteriše namerno ometanje nastave, odbijanje učenika da učestvuju u aktivnostima, fizički i verbalni napadi na druge učenike, kontriranje svemu što nastavnik kaže, itd.

Kao razloge za napade na svoje vršnjake nasilnici najčešće navode slabost i različitost, koje predstavljaju dve osnovne kategorije osobina žrtava vršnjačkog nasilja. Kada je reč o slabosti kao prvoj kategoriji, slabost žrtve osim iz fizičke konstitucije može da proizađe i iz društvenih okolnosti. To bi značilo da žrtve vršnjačkog nasilja mogu da postanu deca koja su odbačena ili neprihvaćena od strane svojih vršnjaka poput dece koja su se upisala u novu školu ili doselila u novi kraj grada. Deca koja su fizički slaba postaju lake mete za nasilnike jer nisu u stanju da se sama odbrane. Takođe, stidljiva i povučena deca su uglavnom žrtve vršnjačkog nasilja jer odbijaju fizički ili verbalni sukob sa drugima, nadajući se da će nasilnici vremenom odustati od napada na njih.

Deca koja se ponašaju različito od svojih vršnjaka i koja odudaraju od standarda ponašanja u vršnjačkoj grupi uglavnom se nalaze na meti nasilnika. U ovu grupu spadaju deca koja imaju neki fizički nedostatak, koja su različite veroispovesti i koja pripadaju nekoj manjinskoj etničkoj grupi, deca lošijeg materijalnog statusa, talentovana i nadarena deca, itd. Možemo razlikovati pasivne i provokativne žrtve. Pasivne žrtve su plašljivije, osetljivije i tihe, a na napade uglavnom reaguju povlačenjem i plakanjem. Pasivne žrtve često imaju negativan stav prema sebi i smatraju da su zaslužili ono što im se dešava. Nasuprot njima, provokativne žrtve su anksiozne i hiperaktivne, često provociraju nasilnike, a i same učestvuju u njemu. Finkelhor (2008) ističe da su provokativne žrtve najčešće doživele višestruku viktimizaciju: porodičnu, vršnjačku i od strane okoline.

U vršnjačkom nasilju ne treba zanemariti ni ulogu posmatrača, jer oni nekad predstavljaju jedini izvor informacija o tome šta se desilo, posebno što su žrtve nakon nasilništva koje je počinjeno nad njima, osetljive i ne žele da govore o tome. Kao problem se javlja činjenica da posmatrači ne žele da prijave nasilje koje su videli kao ni nasilnika, jer ne žele da budu "cinkaroši" u društvu. Ozbiljniji razlog ćutanja posmatrača nalazi se u strahu da ukoliko prijave nasilje i oni sami ne postanu žrtve nasilnika (Popović-Ćitić, 2012). Iz istih razloga posmatrači mogu da odluče da ne pomognu žrtvi i da ne prekinu nasilje koje se dešava, jer strahuju za sopstvenu bezbednost. U situacijama u kojima se posmatrači priključuju nasilniku u vršenju nasilja nad žrtvom, posmatrač prelazi u ulogu nasilnika.

2.4.1. Devojčice kao akteri vršnjačkog nasilja

Svakodnevni smo svedoci putem medija i društvenih mreža problema porasta vršnjačkog nasilja među devojčicama. Posebna pažnja pridaje se tome što devojčice sve više ispoljavaju netipični oblik nasilja za njih, a to je fizičko nasilje. Vršnjačko nasilje među devojčicama najčešće je u porastu prilikom prelaska iz osnovne u srednju školu, a najzastupljeniji je verbalni oblik agresije. Devojčice pribegavaju ogovaranju, klevetanju, isključivanju iz društva i psihološkom maltretiranju žrtve.

Za devojčice je karakteristično da za žrtvu nasilja biraju osobu koja im je poznata ili koja se nalazi u njihovom krugu prijatelja, čime smanjuju verovatnoću da njihovo nasilništvo bude otkriveno. Među devojčicama oduvek postoji rivalitet po pitanju toga koja je lepša, pametnija, bolje obučena, mršavija, itd., a to stvara osnov za pojavu vršnjačkog nasilja. Devojčica koja odstupa od društveno nametnutih stereotipa lako postaje meta napada svojih vršnjakinja. Leckie (1997) navodi sedam metoda nasilja među devojčicama:

- pričanje lažnih/izmišljenih priča
- širenje glasina
- ogovaranje
- pisanje zlobnih poruka
- pričanje ružnih stvari iza leđa
- isključivanje iz društva, kažnjavanje prestankom komunikacije
- namerno nepozivanje na rođendanske proslave.

Savremena tehnologija doprinela je pojavi cyberbullinga³, a ovaj oblik vršnjačkog nasilja zastupljeniji je među devojčicama nego dečicama. Devojčice su podložnije da se sprijatelje sa nekim kako bi prikupile informacije o toj osobi, a zatim određenu osobu vređaju, ismevaju i objavljuju razne glasine o njoj na društvenim mrežama ili putem poruka na mobilnim telefonima. Žrtva se stalno oseća ugroženo i bespomoćno jer je ovaj oblik nasilja dostupan tokom 24h, sedam dana u nedelji. Vršnjačko nasilje među devojčicama može ostaviti trajne posledice na žrtvu jer drugarice najbolje poznaju slabosti jedne drugih što često može biti

³ Maltretiranje putem elektronskih medija (mobilni telefon, internet, tablet)

zloupotrebljeno kako bi se uništilo samopouzdanje žrtve. Ovakva vrsta agresije može biti potpuno destruktivna za žrtvu jer što je žrtva bliža nasilnici, posledice mogu biti katastrofalne (Simmons, 2002). Agresivna ponašanja kojima pristupaju devojčice imaju dvostruku funkciju koja se ogledava u zaštiti postojećeg prijateljstva od nepoželjnih priključivanja drugih ili u namernom povređivanju žrtve putem isključivanja iz društva (Prpić, 2006).

2.5. Posledice vršnjačkog nasilja

Posledice vršnjačkog nasilja su trajne i duboke i ozbiljno se odražavaju na fizičko i mentalno zdravlje žrtve. Za razliku od telesnih posledica koje su vidljive (modrice, rane, itd.), psihičke posledice su ne vidljive ali daleko ozbiljnije (strah, gubitak samopouzdanja, depresija, sklonost suicidu, itd.). Deca se teško odlučuju da prijave nasilje, tako da je teško i uočiti da se nasilje nad njima dešava ukoliko nema tragova na telu, ali roditelji i nastavnici treba da obrate pažnju na ponašanje deteta i na indirektno znake kojima želi da ukaže da nešto nije u redu (Zečević, 2010). Koliko će posledice uticati na život i razvoj deteta koje je pretrpelo vršnjačko nasilje zavisi i od toga koliko dugo je dete bilo žrtva nasilja kao i kakav je intenzitet imalo to nasilje. Fild (2007) posledice vršnjačkog nasilja deli na sledeće kategorije:

- fizičke posledice u koje se ubrajaju vidljivi tragovi nasilja poput modrica, ogrebotina, zatim posledice koje se takođe odnose na fizičko zdravlje a nisu vidljive na prvi pogled kao što su bolovi u stomaku, leđima, gubitak apetita, nedostatak sna. itd.,
- intelektualne posledice koje obuhvataju lošiji uspeh u školi i teškoće prilikom usvajanja školskog gradiva, dete odbija da učestvuje u radu sa grupom, smanjena koncentracija, itd.,
- posledice socijalnog razvoja deteta koje se ogledaju u nedovoljnoj sposobnosti za sklapanje i održavanje prijateljstva sa vršnjacima, deca žrtve odbijaju da se druže sa svojim vršnjacima van škole, itd.,
- emocionalne/psihološke posledice se ogledaju u anksioznosti i strahu koje ispoljava dete koje je žrtva nasilja, depresija, odbijanje odlaska u školu, sklonost ka suicidu, itd.

Britanska nacionalna studija⁴ koja se bavila posledicama vršnjačkog nasilja, pokazala je da ljudi koji su pretrpeli vršnjačko nasilje čak i sa 50 godina imaju slabije kognitivne sposobnosti kao i da su lošijeg fizičkog i mentalnog zdravlja. U studiju je bilo uključeno 7.771 dete koje je bilo žrtva vršnjačkog nasilja između sedme i jedanaeste godine života, pri čemu je više od četvrtine ispitanika, 28% zlostavljano povremeno, a 15% često. Pomenuti uzorak je praćen do 50 godine života ispitanika, a u obzir su uzete i emocionalna inteligencija deteta, uključenost roditelja u probleme, itd. Žrtve vršnjačkog nasilja pokazale su veću sklonost ka samoubistvu i anksioznosti.

Deca koja vrše nasilje su često i sama bila izložena nasilju bilo u školi, porodici ili okolini, tako da svakako ne treba zanemariti ni posledice koje oni imaju. Takva deca imaju lošu koncentraciju u školi, ometaju školske aktivnosti i imaju lošiji uspeh. Deca koja su nasilnici često imaju malo prijatelja, opčinjena su nasilnim video igrama i filmovima, često se osećaju frustrirano, a prema rezultatima istraživanja takva deca teško sklapaju prijateljstva i često imaju karakteristike antisocijalnog ponašanja u odraslom dobu što se ogleda u različitim kriminalnim delima (Aluede, 2006; Wet, 2005 prema Nedimović 2010).

Svaka osoba iz ličnog iskustva uči na koji način će rešavati konflikt, ali ukoliko dete nema lično iskustvo ili model iz kog može da nauči veštinu rešavanja konflikata, autorka navodi da kao odgovor na konflikt deca ispoljavaju fizičku ili psihičku agresiju, povlače se ili okrivljuju sebe za nastali problem (Vasiljević-Prodanović, Stojković, 2011). To dalje rezultira frustracijom, pojačanim besom kao i povređenim osećanjima.

⁴ Studija objavljena u američkom časopisu „The American Journal of Psychiatry“

3. REAGOVANJE NA VRŠNJAČKO NASILJE U ŠKOLAMA

Kao što je već pomenuto u prethodnim poglavljima, vršnjačko nasilje u školama može dugo biti neprimetno i nevidljivo za roditelje, nastavnike pa čak i okolinu deteta, jer su retki slučajevi u kojima se žrtve odluče da prijave nasilje. Iz navedenih razloga škola treba da preduzme aktivnosti koje će joj poslužiti kao model za rešavanje problema kada se vršnjačko nasilje dogodi. Dve grupe aktivnosti koje se preduzimaju u slučajevima vršnjačkog nasilja u okviru vaspitno-obrazovnih institucija su interventne i preventivne aktivnosti o kojima će više biti rečeno u nastavku rada.

3.1. Interventne aktivnosti

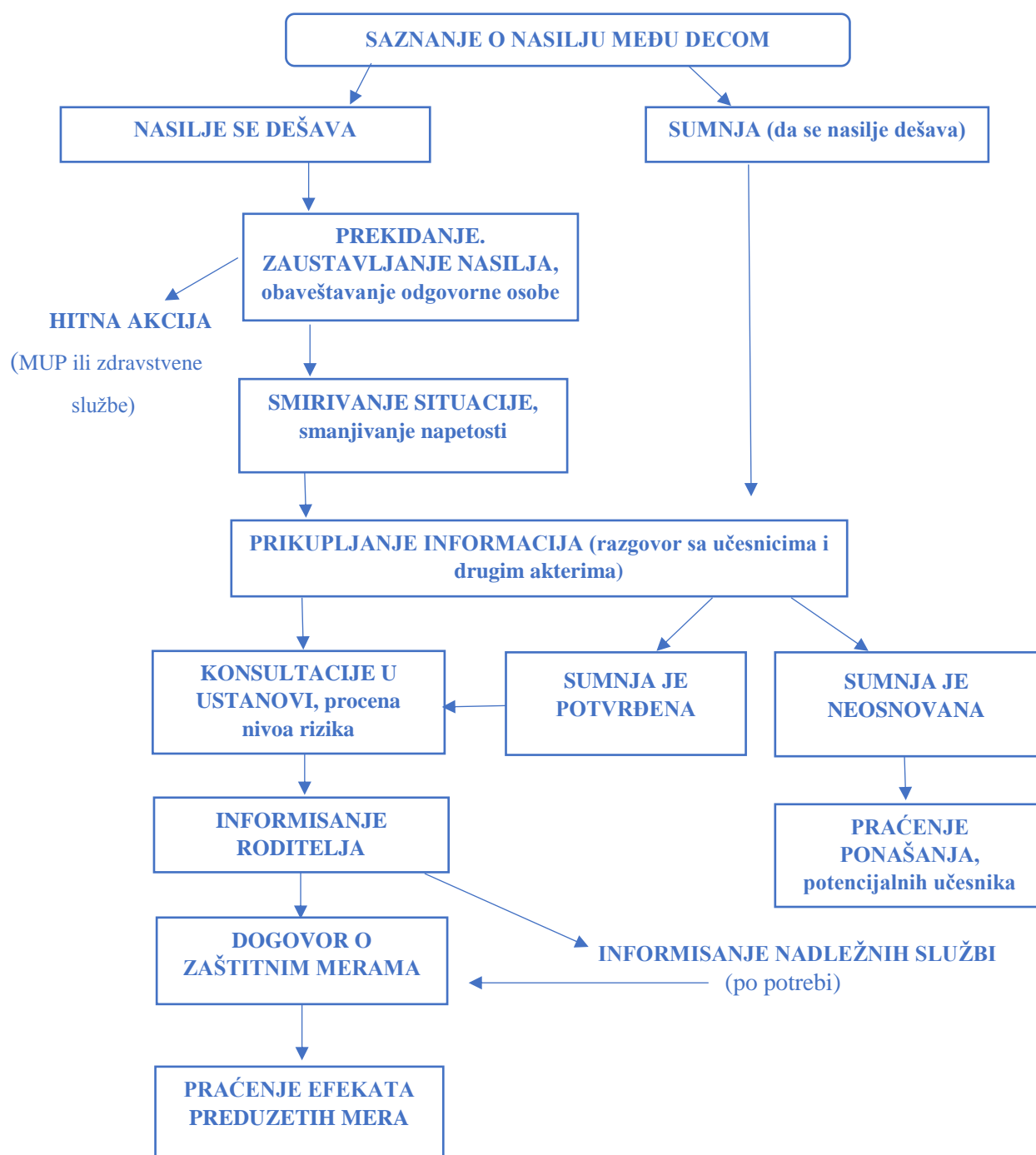
Intervenciju u odgovoru na vršnjačko nasilje i zlostavljanje čine mere i aktivnosti kojima se ono zaustavlja, osigurava se bezbednost učenika, smanjuje se rizik od ponavljanja, ublažavaju se posledice za sve učesnike i prate efekti preduzetih mera. Dužnost škole je da uvek interveniše kada postoji saznanje ili čak i sumnja da učenik doživljava vršnjačko nasilje, bez obzira na mesto na kom se ono dešava. Osnovu za planiranje i sprovođenje interventnih i preventivnih aktivnosti u školama čini Program zaštite dece od nasilja koji je svaka škola u obavezi da isplanira na godišnjem nivou, a koji je predviđen u Posebnom protokolu za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, u obrazovno-vaspitnim ustanovama⁵.

Da bi se preduzele interventne aktivnosti važno je izvršiti procenu nivoa rizika, a to obuhvata utvrđivanje sledećih kriterijuma koji su prikazani šematski na *Slici 2*. (Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2007):

- da li postoji sumnja da se nasilje dešava kao i utvrđivanje da li se ono stvarno dešava
- utvrditi ko su akteri nasilja
- utvrditi mesto dešavanja nasilja, da li je to u okviru vaspitno-obrazovne institucije ili izvan nje
- utvrditi intenzitet i oblik nasilja.

⁵ Ministarstvo prosvete Republike Srbije 2007. godine objavljuje Posebni protokol za zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, a koji je u skladu sa međunarodnim dokumentom Konvencija o pravima deteta i dokumentima koje je usvojila Vlada Republike Srbije.

Slika 2. Koraci u intervenciji vršnjačkog nasilja

Prvi korak prilikom preduzimanja interventnih aktivnosti jeste da se utvrdi da li nasilje zaista postoji. Nastavnici na osnovu indirektnih znakova koje dete koje je žrtva nasilja pokazuje mogu da posumnjaju na postojanje vršnjačkog nasilja. Svoju sumnju oni mogu da provere dobijanjem informacija od strane roditelja, vršnjaka ili same žrtve. Takođe ukoliko nastavnik sam primeti nasilje u obavezi je da samostalno ili uz nečiju pomoć preduzme korake da to

nasilje zaustavi. Nakon što se smiri situacija neophodno je da se obave konsultacije u okviru ustanove (kolege, psiholog, direktor, itd.) ili izvan nje (specijalizovana služba lokalne zdravstvene ustanove, nadležna služba lokalnog centra za socijalni rad). Konsultacije pomažu prilikom procene nivoa rizika kao i da bi se isplanirala zaštita deteta koje je žrtva nasilja. To bi značilo da je škola u obavezi da preduzme neophodne mere kako se nasilje ne bi ponovilo i da ukoliko ima potrebe za tim da u rešavanje problema uključi i nadležne službe. Nakon preduzetih mera zaposleni u školi kao i tim za zaštitu dece imaju zadatak da prate koliko su efikasne mere koje su preduzeli.

Važno je da vaspitno-obrazovne ustanove svoje aktivnosti usmere i prema deci nasilnicima, kao i prema deci koja su posmatrači. Na taj način moguće je otkriti uzroke agresivnosti kod dece koja ispoljavaju nasilno ponašanje, a isto tako osnažiti i ohrabriti decu koja posmatraju nasilje da prijave nasilnike i potraže pomoć.

3.1.1. Razvrstavanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja po nivoima

Klasifikovanje vršnjačkog nasilja i zlostavljanja na određene nivoe ima za cilj obezbeđivanje ujednačenog postupanja ustanova u situacijama vršnjačkog nasilja gde su učesnici sama deca, odnosno učenici različitog uzrasnog doba. Isti oblici nasilja mogu da se pojave na više nivoa, ali se razlikuju po intenzitetu, učesnicima, stepenu rizika, učestalosti i posledicama. Prema Protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje⁶ razlikuju se sledeći nivoi nasilja i zlostavljanja:

- I nivo
 - oblici fizičkog vršnjačkog nasilja: udaranje čvrga, štipanje, guranje, šutiranje, čupanje, itd.
 - oblici psihičkog nasilja: vređanje, ogovaranje, omalovažavanje, etiketiranje, psovanje, itd.

⁶ Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, „Sl. glasnik RS“, br. 46/2019.

- oblici socijalnog nasilja: isključivanje iz grupe, širenje glasina, podsmevanje, dobacivanje, itd.
 - oblici seksualnog nasilja: lascivni komentari, dobacivanje sa seksualnom porukom, itd.
 - oblici elektronskog nasilja: slanje uznemiravajućih SMS i MMS poruka, uznemiravajuće pozivanje.
- II nivo
 - oblici fizičkog nasilja: šamaranje, pljuvanje, cepanje odela, čupanje za uši i kosu, itd.
 - oblici psihičkog nasilja: pretnje, ucenjivanje, manipulisanje, nepravedno kažnjavanje, itd.
 - oblici socijalnog nasilja: neprihvatanje, iskorišćavanje, uskraćivanje pažnje od strane grupe, itd.
 - oblici seksualnog nasilja: pokazivanje intimnih delova tela, seksualno dodirivanje, svlačenje, itd.
 - oblici elektronskog nasilja: snimanje kamerom žrtve protiv njene volje i distribuiranje snimaka i slika, snimanje nasilnih scena u školi (tuča), itd.
 - III nivo
 - oblici fizičkog nasilja: bacanje, davljenje, tuča, prouzrokovanje opekotina i drugih povreda, napad oružjem, itd.
 - oblici psihičkog nasilja: ucena uz ozbiljnu pretnju, zastrašivanje, iznuda novca, ograničavanje kretanja, itd.
 - oblici socijalnog nasilja: maltretiranje grupe prema pojedincu, organizovanje klanova (zatvorenih grupa) koji imaju za posledicu povređivanje drugih, pretnje, itd.
 - oblici seksualnog nasilja: podvođenje, silovanje, navođenje i prinuda na seksualni čin, itd.
 - oblici elektronskog nasilja: snimanje nasilnih scena, dečja pornografija, distribuiranje slika i snimaka, itd.

3.1.2. Intervencija prema nivoima vršnjačkog nasilja

Nivoi nasilja i zlostavljanja koji su navedeni i objašnjeni u prethodnom potpoglavlju, sa sobom povlače i preduzimanje određenih interventnih mera i aktivnosti. U vaspitno-obrazovnim ustanovama u zavisnosti od nivoa, javljaju se i različiti nivoi reagovanja:

- prvi nivo: reagovanje na ovom nivou po pravilu aktivnosti preduzima samostalno odeljenski starešina ili nastavnik u saradnji sa roditeljima. Ukoliko se dogodi da se nasilje ponavlja i da preduzete mere nisu imale efekta, vaspitno-obrazovna ustanova preduzima aktivnosti koje su predviđene za drugi i treći nivo;
- drugi nivo: reagovanje na drugom nivou preduzima samostalno odeljenski starešina ili vaspitač u saradnji sa psihologom, pedagogom, direktorom i timom za zaštitu pri čemu je učešće roditelja obavezno zbog pojačanog vaspitnog rada;
- treći nivo: reagovanje na trećem nivou i preduzimanje aktivnosti vrši direktor u saradnji sa timom za zaštitu pri čemu je uz roditelje obavezno i angažovanje nadležnih službi (zdravstvena služba, policija, centar za socijalni rad). Treći nivo obuhvata i pokretanje vaspitno-disciplinskog postupka u skladu sa zakonom, kao i vaspitni rad koji je primeren potrebama učenika.

3.2. Preventivne aktivnosti

U cilju prevencije vršnjačkog nasilja u školama, moraju se preduzimati mere i aktivnosti kojima se u ustanovi stvara sigurno i bezbrižno okruženje, neguje atmosfera tolerancije, saradnje i uvažavanja, a pre svega obezbeđuje zaštita učenika od nasilja. Farrington (2006) razlikuje četiri pristupa prevenciji:

- razvojna prevencija zasniva se na saznanjima o rizičnim i protektivnim faktorima i ima za cilj da spreči da se kod deteta razviju afiniteti prema nasilju i nasilnim oblicima ponašanja. Ona omogućava da se sagledaju individualni, školski i porodični faktori koji mogu doprineti da se kod deteta razvije nasilničko ponašanje i da se na osnovu toga preduzmu sve preventivne mere kako do takvog ponašanja ne bi došlo

- prevencija u zajednici odnosi se na identifikovanje rizičnih faktora u sredini u kojoj dete živi kako bi se blagovremeno preduzele preventivne mere koje će omogućiti detetu odrastanje u zdravoj sredini
- situaciona prevencija obuhvata preduzimanje preventivnih mera kako bi se smanjile i sprečile mogućnosti da se deca ponašaju društveno neprihvatljivo (osuda sredine za bilo kakav vid nasilnog ponašanja, neprihvatanje bilo kakvih neprimerenih aktivnosti, itd.)
- pravna prevencija obuhvata strategije zastrašivanja, isključivanja, obeležavanja i rehabilitacije u cilju sankcionisanja bilo kakvog oblika nedozvoljenog ponašanja.

Prema najstarijoj klasifikaciji prevencije, u zavisnosti od ciljne grupe na koju se odnosi, možemo razlikovati: primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju (Bašić, 2009). Primarna prevencija je usmerena na sve učenike u školi i ona ima za cilj da smanji pojavu i uticaj rizičnih faktora koji dovode do pojave nasilnih oblika ponašanja. Škola treba da sprovodi mere i aktivnosti kojima će ukazati učenicima koja su to pozitivna ponašanja koja treba da ispoljavaju, a koja su prihvaćena i podržana od strane škole, zajednice i vršnjaka. Sekundarna prevencija obuhvata individualni vaspitni rad ili rad sa malim grupama sa onim učenicima koji imaju tendenciju da ispolje ili su već ispoljili neki od oblika nasilnog ponašanja. Sprovođenjem mera sekundarne prevencije utiče se na učenike da takvo ponašanje više ne ponavljaju. Tercijarna prevencija usmerena je na učenike koji su već ispoljili i ponovili nasilne oblike ponašanja, a primena mera prevencije ima za cilj da spreči ozbiljnije posledice koje mogu nastati kao rezultat takvog ponašanja. Mere koje se sprovode u okviru tercijarne prevencije zahtevaju i angažman porodice, institucija i stručnjaka kako bi se postiglo poboljšanje kod deteta koje je problematično.

U zavisnosti od razvojnih karakteristika i uzrasta dece zavisice i koji program prevencije škola treba da primeni kako bi on imao efikasno dejstvo i sprečio ili ublažio pojavu neželjenog ponašanja deteta. Učitelji, nastavnici kao i svi zaposleni u školi treba da budu obučeni i upoznati sa problemom vršnjačkog nasilja jer će na taj način biti u mogućnosti da primene efikasne interventne i preventivne mere i aktivnosti kako se nasilje ne bi ponavljalo.

Popadić (2009) navodi sledeće zadatke programa prevencije:

- razvoj socijalnih veština polazi od pretpostavke da se socijalne veštine mogu naučiti, a ono što je neophodno da bi ovakav program imao efekta jeste da nakon sticanja socijalnih

veština, deca imaju priliku da uvežbaju njihovu primenu. Deca na treninzima socijalnih veština uče kako da slušaju, kako da otpočinu i vode razgovor, kako da se zahvale drugima i upute kompliment, kako da kontrolišu agresivnost, itd., a nakon što uspešno primene naučeno, dobijaju pohvale od strane svojih vršnjaka i trenera, Za ove treninge karakterističan je kognitivno-bihevioralni pristup što znači da osim što imaju zadatak da dete nauče samokontroli i prilagođavanju određenoj situaciji, programi razvoja socijalnih veština imaju i zadatak da kod deteta izmene kognitivne nedostatke i percepcije

- rešavanje socijalnih problema spada u drugi zadatak koji preventivni programi imaju, a njegova uloga ogleda se u nastojanju da se deca nauče da socijalne probleme rešavaju procesom mišljenja, korak po korak i da nauče kako da misle, jer iz kognitivnih iskrivljenja proizilazi nasilje. Deca na treninzima rešavanja socijalnih problema uče kako da posmatraju situaciju i problem iz druge perspektive kao i kako da pronađu najbolji način i usvoje potrebne veštine za rešavanje nekog problema
- razvijanje empatije ima za cilj da se potencijalni nasilnik poistoveti sa žrtvom nasilja kako bi se smanjila mogućnost napada na tu osobu. Razvijanjem empatije osoba treba da nauči da se postavi u situaciju druge osobe i da posmatra stvari iz njene perspektive,

Zahvaljujući primeni preventivnih aktivnosti, vaspitno-obrazovne ustanove imaju mogućnost da na vreme otkriju vršnjačko nasilje, da adekvatno reaguju na njega i da zaštite žrtve nasilja. Da bi preventivne aktivnosti bile delotvorne osim učenika važno je da se u proces prevencije uključe i roditelji, zaposleni u školi kao i okolina.

Prema Priručniku za primenu posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama⁷, u preventivne aktivnosti spadaju:

- kontinuirano stručno usavršavanje i postavljanje odgovarajućih vaspitnih ciljeva u redovnoj nastavi
- dobro osmišljena ponuda vannastavnih aktivnosti za učenike kako bi kvalitetno iskoristili svoje slobodno vreme
- utvrđivanje pravila ponašanja i njihove primene u cilju zaštite učenika

⁷ Priručnik za primenu posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, Ministarstvo prosvete Republike Srbije, 2009.

- uključivanje dece u planiranje i ostvarivanje preventivnih aktivnosti kao i obezbeđivanje programa pomoći deci koja imaju poteškoća da poprave školski uspeh kao i da razviju altruističke vrednosti
- saradnja sa roditeljima, okolinom i drugim institucijama u cilju blagovremenog otkrivanja problema kako bi se preduzele mere da se spreči pojava vršnjačkog nasilja, a ako do njega i dođe da se na vreme prepozna i da se ublaže posledice
- preduzimanje mera u cilju otklanjanja negativnih uticaja i rizika u okruženju kao i promocija sportskog načina života i organizovanje sportskih manifestacija za učenike.

Pozitivni efekti u smanjenju vršnjačkog nasilja u školama mogu da se ostvare angažovanjem učenika u preventivnim programima. Učenici su ti koji su obično prvi informisani da se nasilje dešava, a u većini slučajeva su i svedoci vršnjačkog nasilja. Preventivni programi koji uključuju vršnjake kako bi se smanjila stopa vršnjačkog nasilja, za cilj imaju da osveste i aktiviraju posmatrače i da im ukažu koliko je njihova uloga značajna u prevenciji nasilja. Većina učenika koji su svedoci vršnjačkog nasilja iako se protive tome osećaju strah da prijave nasilje jer se plaše da i sami ne postanu žrtve. Primena preventivnih programa u kojima su učenici glavni akteri obuhvata sledeće faze (Marković, 2014):

- intervencije na nivou odeljenja kako bi se podigla svest učenika o značaju altruizma i pomaganju drugima, a u ovoj fazi cilj je i da se učenici obaveste o novom sistemu koji će biti primenjen na nivou škole
- selekcija učenika koji će biti vršnjački mentori je druga faza, a mentori se biraju po principu predloga od strane vršnjaka ili samonominacije
- obuka budućih mentora obuhvata razvoj veština slušanja i komunikacionih veština, a vrši se uz prisustvo nastavnika i stručnih saradnika
- rad u odeljenju predstavlja četvrtu fazu, a obuhvata: sastanke na nivou odeljenja u cilju izveštavanja nastavnika o potrebama određenih učenika, sastanci sa učenicima kojima je potrebna pomoć kako bi se dobila njihova saglasnost da se preduzmu interventne aktivnosti, dodeljivanje zadataka mentorima i njihovo spajanje sa učenicima kojima će oni biti mentori, nadzor od strane nastavnika koji prate kako mentori obavljaju svoj posao.

Primena ovog programa doprinosi da se smanji stopa vršnjačkog nasilja jer se menja školska klima i nasilnici nailaze na neodobravanje ponašanja koje manifestuju. Sa druge strane žrtve se ohrabruju da prijave nasilje jer se kod njih stvara osećaj sigurnosti i ohrabruju se da

popričaju sa mentorima o svojim problemima. Međutim u primeni preventivnih aktivnosti i suzbijanju pojave vršnjačkog nasilja, nažalost nije dovoljno da se uključe samo učenici. Potrebna je podrška roditelja, nastavnika, okoline, jer samo saradnja na svim nivoima može rezultirati dugoročnim pozitivnim efektima.

3.3. Vršnjačka medijacija kao sredstvo rešavanja konflikta

Raznovrsne socijalne interakcije dovode do suprotstavljenih mišljenja i stavova što rezultira svadom, neretko i fizičkim obračunom, a školsko okruženje je pogodna okolina za razvoj konflikata. Nerazumevanje i različitost su preduslovi za nastanak konflikta. Kao posledica konflikta javlja se agresivno ponašanje, a ono što je zabrinjavajuće je činjenica da se u današnjem društvu i najmanji konflikt lako pretvori u nasilništvo, a da su učesnici sve mlađe životne dobi (Barjaktarović, 2018). Kod učenika postoji dve vrste rešavanja konflikata, a to su ili ignorisanje i povlačenje, ili nasilništvo i agresija.

Model koji se primenjuje u školama za rešavanje konflikata je program vršnjačke medijacije. "Vršnjačka medijacija predstavlja proces komunikacije u kome učenici koji su u konfliktu saraduju uz pomoć treće, neutralne strane, koja olakšava proces i pomaže im da postignu sporazum" (Vasiljević-Prodanović, Stojković, 2011:34). Učenik koji preuzima ulogu medijatora mora prethodno da prođe obuku koja obično traje dva dana, a preporuka je da je vodi osoba koja ima iskustva u ovoj oblasti. Medijator treba da bude nepristrasan prilikom diskusije sa akterima konflikta, da nema predrasude, da stekne poverenje učesnika u diskusiji kao i da pronade najbolji način da se problem reši tako da obe strane budu zadovoljne. Da bi se medijator uključio u rešavanje problema uslov je da su svi akteri konflikta saglasni sa tom odlukom.

Da bi program vršnjačke medijacije bio uspešan važno je da sa njim budu upoznati svi zaposleni u školi, roditelji i učenici. Za vođenje programa medijacije zadužen je koordinator koji ima zadatak da pripremi i prezentuje plan rada, da održava sastanke sa medijatorima i nadgleda njihov rad kao i da podnese izveštaj školi o tome kako program napreduje. Konflikti koji se rešavaju vršnjačkom medijacijom su obično manji fizički sukobi, ogovaranja i svađe, dok se rešavanje težih oblika poverava upravi škole.

Prema Schrupf-u i saradnicima (1991) prednosti vršnjačke medijacije su brojne, a u neke od njih spadaju: kod učenika se razvija odgovorno ponašanje, poboljšava se školska atmosfera, učenici stiču znanja i veštine da samostalno rešavaju probleme, da prihvataju različitost i suprotne stavove od njihovih, itd.

3.4. Uloga nastavnika i škole u prevenciji vršnjačkog nasilja

Pored porodice jednu od najvažnijih uloga u razvoju deteta ima škola kao institucija u kojoj deca osim obrazovanja i vaspitanja uče i usvajaju socijalne veštine i društvene vrednosti. Škola ima zadatak da svako dete zaštiti od nasilja i da obezbedi bezbedan boravak u njoj. Prema Popadiću (2009) u zavisnosti od školske klime, zavisice i stepen nasilja koji se u njoj ispoljava. Ako u školi vlada dobar odnos između nastavnika i učenika, ako nastavnici podstiču saradnju među decom, grupni rad, aktivnosti u koje će biti uključena sva deca, ako deca osete podršku i sigurnost od strane nastavnika, šanse za pojavu nasilja su male.

Povezanost između školske klime i porasta vršnjačkog nasilja objasnio je i Divine (1996) koji je zaključio da se školska klima dosta promenila u smislu da nastavnici imaju sve manji autoritet nad decom, da deca sve manje poštuju nastavnike, da je sve vidljivije da deca nasilje koje usvajaju u porodici ili zajednici u kojoj odrastaju prenose u školu, a da nastavnici zbog položaja u kojem se nalaze, malih plata kao i iz straha za ličnu bezbednost, sve manje žele da se bave rešavanjem ovog problema.

Da bi škola sprečila ili ublažila dejstvo rizičnih faktora na pojavu vršnjačkog nasilja, neophodno je da planira i realizuje različite preventivne mere i na taj način jača dejstvo protektivnih faktora. Realizacijom različitih programa prevencije kroz školske aktivnosti doprinosi se da se kod dece podstiče usvajanje poželjnih oblika ponašanja kao i da se uspostave dobri vršnjački odnosi. Prema Durlaku i saradnicima (2010) najviše efekta u rešavanju problema vršnjačkog nasilja imaju programi koji su usmereni na razvijanje socijalnih veština jer podstiču i uče decu kako da konflikte rešavaju nenasilnim putem kao i da prilikom rešavanja problema budu odgovorni, disciplinovani i da imaju samokontrolu. Ova vrsta programa doprinosi da deca usvoje različite društveno poželjne vrednosti, da razviju empatiju kao i da na pravi način kontrolišu i kanališu svoje emocije. Ono što je važno prilikom sprovođenja ovakve vrste programa jeste da deca dobiju priliku da uvežbaju i primene veštine koje usvoje.

Vršnjačko podučavanje i vršnjačka medijacija su takođe efikasni programi prevencije vršnjačkog nasilja jer doprinose da deca kroz zajedničke aktivnosti razvijaju i usvajaju pozitivne odnose prema svojim vršnjacima. Takođe škola treba da obezbedi i mentorske programe za problematične učenike kao jedan od vidova prevencije vršnjačkog nasilja. To bi značilo da dete koje pokazuje ili ima tendenciju da pokaže nasilne oblike ponašanja dobije svog mentora sa kojim će raditi na prevazilaženju problema koje ima i sa kojim će učiti kako da komunicira i razvije pozitivan odnos sa svojim vršnjacima.

Osim na decu škola bi trebalo da svoje preventivne programe i aktivnosti usmeri i na roditelje i zaposlene u školi jer je od izuzetnog značaja da svi budu upoznati sa problemom i posledicama koje sa sobom nosi vršnjačko nasilje. To zahteva da se na nivou škole donesu i posebna pravila koja će se odnositi na ovaj problem, kao i da se sprovede efikasan sistem kažnjavanja i nagrađivanja učenika za poštovanje ili nepoštovanje pomenutih pravila. Na ovaj način učenici mogu da naprave razliku između poželjnih i nepoželjnih oblika ponašanja kao i da nastoje da češće budu nagrađivani nego kažnjavani.

Uloga škole u prevenciji vršnjačkog nasilja ogleda se i u tome da obezbedi pozitivne odnose između nastavnika i učenika. Prema Popadiću (2009) od nastavnika zavisi i koliki će biti stepen nasilja u odeljenju. Uloga nastavnika ne ogleda se samo u tome da prenese znanje učenicima već i da utiče na ponašanje učenika i posluži kao primer pozitivnog ponašanja koji učenici treba da usvoje. Zadatak nastavnika je da ukoliko uoči nasilje preduzme sve potrebne korake i mere kako bi to nasilje sprečio i doprineo da se ono ne ponovi.

Nastavnici treba da uvažavaju potrebe i mišljenja učenika, da podstiču učenike da sarađuju i zajedno rešavaju probleme, da međusobno uvažavaju mišljenja jedni od drugih, da izrazi svoje negodovanje i sankcioniše učenike koji pokazuju nepoželjna ponašanja jer na taj način obezbeđuju poverenje i osećaj sigurnosti kod drugih učenika. Ukoliko učenik koji je žrtva nasilja uvidi da nastavnik ima negativno mišljenje prema bilo kakvom obliku nasilnog ponašanja i da se trudi da na takve učenike utiče kako ne bi ponavljali nasilje, veća je verovatnoća da će se takvom nastavniku poveriti o problemu koji ima. Prema Trupu i Ledu (2002) postupanje nastavnika u situacijama kada je nasilje prisutno zavisi od njihovih stavova i verovanja koje imaju o nasilju, a razlikuju se:

- verovanje u asertivnost koje podrazumeva da u slučajevima nasilja nastavnici smatraju da učenici sami treba da reše problem i da se suprotstave nasilniku

- verovanje u normativno nasilje doprinosi da u slučaju pojave nasilja nastavnik ne preduzima konkretne mere i aktivnosti da to nasilje i spreči i smatra da ukoliko se dete ne bude obaziralo na nasilnika, problem će biti rešen, jer je to sastavni deo razvoja deteta
- verovanje u izbegavanje u slučajevima nasilja rezultira postupkom nastavnika da žrtvu i nasilnika razdvoji, a žrtvu da posavetuje da nasilnika izbegava jer smatra da u tom slučaju do nasilja ne bi ni došlo.

Od izuzetne je važnosti da nastavnici budu sposobni i obučeni da uvide i druge oblike nasilja koji se dešavaju u školi, a ne samo fizičko nasilje. Praćenje individualnih karakteristika učenika, njihove promena u ponašanju, reakcije na čas, iskazivanje odsutnosti i loša koncentracija učenika, nastavnicima mogu da budu pokazatelji da učenik ima neki problem. Nakon što uoči postojanje mogućeg problema, nastavnik svoja zapažanja treba da razmotri sa kolegama i stručnim saradnicima kako bi odlučili koje preventivne mere treba da preduzmu.

3.5. Evidentiranje vršnjačkog nasilja

Da bi se omogućila efikasna prevencija vršnjačkog nasilja u školama važno je voditi evidenciju o ponašanju učenika. Podaci mogu da se prikupljaju individualno za svakog učenika/cu ili na nivou odeljenja, Kako će podaci biti evidentirani, zavisi od odluke škole.

Osim nastavnika i odeljenskih starešina za praćenje ponašanja dece zadužen je i Tim za zaštitu učenika od nasilja i zlostavljanja koji određuje direktor škole. Njihov zadatak je da dokumentuju kako negativne primere ponašanja dece, tako i pozitivne, jer će prilikom analiziranja efikasnosti mera koje su sprovedene, ove beleške omogućiti uvid da li su mere bile delotvorne kao i šta bi moglo da se unapredi u budućnosti.

Obrasci koje popunjavaju nastavnici, odeljenske starešine i Tim za zaštitu učenika od nasilja i zlostavljanja, treba da sadrže sledeće podatke: ko su akteri nasilja, šta se dogodilo, kakve su posledice, da li su preduzeti koraci za rešavanje problema i ako jesu, koji su, ko je obavestjen o nastalom problemu, itd. (Priručnik za primenu posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama, 2009).

EMPIRIJSKI DEO

1. Predmet i značaj istraživanja

Predmet ovog istraživanja su slučajevi vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ koji su evidentirani tokom 2018. i 2019. godine. U okviru istraživanja su ispitani pojavni oblici, nivo nasilja, reagovanje škole na slučajeve nasilja, kao i preventivne i interventne aktivnosti koje se preduzimaju u cilju njegovog sprečavanja.

Tendencija rasta vršnjačkog nasilja ukazuje nam da je to jedan od ozbiljnijih problema savremenog doba sa kojim se svakodnevno susrećemo. Zastupljenost ovog problema potvrđuju brojni natpisi u štampanim i elektronskim medijima kao i objave na društvenim mrežama. U današnjim uslovima teško je predvideti kada i gde će se nasilje dogoditi, ko su mogući učesnici i kakve će biti posledice.

Vršnjačko nasilje se najčešće dešava za vreme odmora u školi, nakon škole ili pre početka časova. Skoro uvek se dešava bez prisustva odraslih. Vasiljević (2008) ističe da s obzirom da se u školi deca susreću pet puta nedeljno u toku devet meseci u godini, ne treba da nas iznenadi zašto je vršnjačko nasilje najviše zastupljeno baš u ovoj ustanovi i zašto je ona pogodna teritorija za njegov razvoj. Bez obzira na mesto i oblik dešavanja, nasilje se odražava na celokupni razvoj i život deteta.

Iskustva ukazuju da su glavne prepreke za efikasniju zaštitu dece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u vaspitno-obrazovnim ustanovama nejasne procedure i nedefinisane uloge svih aktera u tom procesu. Zbog toga su prioritetni zadaci ustanova koje se bave obrazovanjem i vaspitanjem dece i mladih da utiču na formiranje stavova o neprihvatljivosti ovakvog vida ponašanja, kao i razvijanje tolerancije, razumevanja i prihvatanja različitosti.

Značaj ovog istraživanja se ogleda u tome što ukazuje na štetnost pojave vršnjačkog nasilja u školi za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, posledice po aktere nasilja i potrebu unapređenja mera za pravovremeno i adekvatno reagovanje na nasilje.

2. Ciljevi i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je utvrđivanje karakteristika evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u Subotici i posledica nasilja na učesnike (učinioce nasilja i žrtve). Poseban cilj je utvrđivanje načina reagovanja škole na slučajeve vršnjačkog nasilja.

Navedeni ciljevi istraživanja su realizovan kroz sledeće istraživačke zadatke:

- istraživanje oblika i nivoa nasilja;
- istraživanje uticaja nasilja na učesnike;
- ispitivanje načina reagovanja škole u slučajevima nasilja, oblika preventivnih i interventnih aktivnosti koje sprovodi škola „Žarko Zrenjanin“.

3. Metodologija istraživanja

Vreme i mesto istraživanja

Istraživanje je obavljeno tokom 2019. godine u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u Subotici, osnovnoj i srednjoj školi za obrazovanje i vaspitanje dece sa smetnjama u razvoju, koja obuhvata i predškolsko vaspitanje. Škola je osnovana 1957. i predstavlja jednu od najstarijih specijalnih škola u Srbiji. U njoj se pružaju mogućnosti za razvijanje psihomotornih sposobnosti, samostalnosti, kreativnosti i drugarstva, razvijanje praktičnih aktivnosti, sticanje znanja i veština i socijalizaciju dece sa smetnjama u razvoju.

Školu pohađa ukupno 178 učenika u sva tri nivoa obrazovanja. Školovanje je omogućeno deci različitih kategorija ometenosti: intelektualna ometenost, autizam, cerebralna paraliza, Daun sindrom, deca sa senzornim smetnjama i poremećajima, deca sa poremećajima ponašanja, kao i deca čiji problemi proizilaze primarno iz socio-ekonomskih razloga.

Obrazovni rad u školi se odvija po nastavnom planu i programu osnovnog vaspitanja i obrazovanja, po individualnom obrazovnom planu (IOP 2). Nastava se odvija na dva jezika: srpskom i mađarskom, u dve smene.

U srednjoj školi su zastupljena različita područja rada i obrazovni profili u dvogodišnjem i trogodišnjem trajanju. Školski program se realizuje kroz teorijsku i praktičnu nastavu koja se sprovodi u školi i van školskog objekta.

U nastavi su zaposleni defektolozi različitih profila: oligofrenolozi, logopedi, somatopedi, predmetni nastavnici: profesori fizičkog vaspitanja i muzičke kulture, kao i inženjeri različitih profila. Stručnu službu škole čine psiholog, pedagog, i specijalni pedagog. U okviru škole postoji i produženi boravak za učenike od prvog do šestog razreda. Prioritetni kriterijum za prijem dece u boravak je obuhvat dece individualnim tretmanom i pomoć u učenju. Sekundarni kriterijum je socijalni status deteta bez elementarnih uslova za život.

Uzorak istraživanja

Istraživanjem su obuhvaćeni svi slučajevi vršnjačkog nasilja evidentirani tokom 2018. i 2019. godine u OISS "Žarko Zrenjanin" u Subotici.

Dva slučaja vršnjačkog nasilja zabeležena su između učenika šestog i sedmog razreda osnovne škole, dok se jedan slučaj dogodio među učenicima drugog razreda srednje škole. Navedeni slučajevi vršnjačkog nasilja otkriveni su ličnim uvidom nastavnika. Prikazan je i slučaj koji je otkriven i evidentiran tokom 2018. godine u OISS "Žarko Zrenjanin" među učenicima sedmog razreda. Ovaj slučaj razlikuje se i po tome što smo za njega saznali na osnovu dojave osobe koja je doživela nasilje, što u praksi nije čest slučaj. Naime, pojedini autori ističu da nakon što se nasilje dogodi, prestravljenost i strah koji žrtva oseća dovode do toga da je mala verovatnoća da će prijaviti nasilništvo (Coloroso, 2004). Ovo zapažanje bi moglo objasniti relativno mali broj prijavljenih i evidentiranih slučajeva u posmatranoj školi.

Struktura uzorka prema razredu i polu, prikazana je u *Tabeli 1*.

Tabela 1. Struktura uzorka

Škola	Pol	Razred
Osnovna	Muški	Sedmi
	Muški	Sedmi
	Muški	Šesti
	Muški	Šesti
	Muški	Sedmi
	Muški	Sedmi
Srednja	Muški	Drugi
	Muški	Drugi

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Istraživanje je sprovedeno korišćenjem kvalitativnih metoda, pri čemu je za potrebe obrade problema vršnjačkog nasilja sa teorijskog i praktičnog aspekta korišćena metoda teorijske analize. Ova analiza nam omogućava da upotrebom dostupne literature i istraživačkih studija koje se odnose na problem vršnjačkog nasilja dobijemo uvid u različite pristupe problemu kojim se bavimo u radu kroz različite aspekte. Đurišić (2015) navodi oko 60 radova koji su u svoj istraživački fokus postavili problem vršnjačkog nasilja, što nam daje dobru osnovu za pregled postojećih studija koje se bave predmetom našeg istraživanja. Pored navedenih studija, za potrebe istraživanja analizirani su i zakonski i podzakonski akti koji se bave problemom vršnjačkog nasilja.

Osim teorijske analize, za potrebe istraživanja upotrebljena je i deskriptivna metoda kako bi prikazali i opisali oblike nasilja sa kojima se deca koja su žrtve vršnjačkog nasilja susreću u školi „Žarko Zrenjanin“, kao i za prikaz efikasnosti interventnih i preventivnih aktivnosti koje se primenjuju u slučaju vršnjačkog nasilja.

Tehnika koja je primenjena u istraživanju je intervju, a kao instrument korišćen je obrazac koji je predstavljao osnovu za razgovor. Tokom individualnog intervjua ispitivač razgovara samo sa jednim ispitanikom i tom prilikom posmatranje/opažanje može ispitivaču da pomogne da proceni iskrenost i istinitost onoga što ispitanik govori, dok kod grupnog intervjua ispitivač

istovremeno komunicira sa dve ili više osoba pri čemu je prodornost manja nego kod individualnog intervjua (Miljević, 2007). Podaci koje smo dobili za potrebe istraživanja prikupljeni su na osnovu zabeležene evidencije o slučajevima nasilja koji su se dogodili, kao i na osnovu ličnih opažanja kao člana stručnog tima tokom prisustva intervjuisanja učenika kod pojedinih slučajeva vršnjačkog nasilja. Kada se dogodi vršnjačko nasilje u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ praksa je da se prvo obavi individualni, a potom grupni intervju kako bi se utvrdile karakteristike vršnjačkog nasilja koje se desilo. Intervju sa učenicima se obavlja prema unapred utvrđenom redosledu pitanja. Nakon toga evidentira se do kakvih saznanja se došlo kao i koje su preporuke za dalje postupanje.

Za korišćenje podataka iz evidencije škole za potrebe izrade master rada dobijena je saglasnost direktora škole koji je informisan o ciljevima i metodama istraživanja. Roditelji/staratelji svih osam učenika koji su bili akteri vršnjačkog nasilja u zabeleženim slučajevima koji se navode u ovom master radu obavešteni su o svrsi istraživanja i nameri da se podaci koriste za potrebe izrade master rada. Takođe, roditelje smo informisali da garantujemo anonimnost i poverljivost podataka, nakon čega su nam svi roditelji/staratelji dali saglasnost za korišćenje podataka. Ukazali smo im i na značaj pisanja stručnog rada u cilju poboljšanja prakse.

Ako govorimo o problemima sa kojima se susrećemo u praksi možemo reći da je tehnika intervjua najzastupljenija, jer razgovor donosi najbolje rezultate. Prilikom intervjua važno je da ispitivač stekne poverenje ispitanika jer jedino na taj način je moguće očekivati da će ispitanik hteti da saraduje, da bude iskren prilikom razgovora, da će biti spreman da usvoji i primeni savete koje dobije od ispitivača, a ispitivač samim tim dobija veće šanse da postavi ispravnu dijagnozu (Mikanović, 2018).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

1. Karakteristike vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“

Cilj ovog istraživanja bio je da utvrdimo karakteristike evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u Subotici, a jedan od zadataka istraživanja bio je da ispitamo kojim oblicima nasilja su bile izložene žrtve nasilja u pomenutoj školi i kako je to uticalo na njih. Prema istraživanju Popadića i Pluta (2007) najzastupljeniji oblici nasilnog ponašanja u osnovnim školama u Srbiji su verbalno nasilje, spletkarenje, pretnje.

Da bi došli do potrebnih podataka, obavili smo intervju sa unapred utvrđenim pitanjima sa učenicima koji su bili akteri vršnjačkog nasilja, u ovom slučaju sa žrtvama i nasilnicima.

Pitanja koja smo postavili žrtvama tokom intervjua idu sledećim redosledom:

- Da opišu šta se dogodilo?
- Da li smatraju da su nečim izazvali da ih drugi učenik napadne?
- Da li je između njih i drugog učenika ranije bilo nesuglasica, sukoba, fizičkog obračuna?
- Da li su pokušali da nesporazum reše razgovorom/dogovorom?
- Da li se plaše učenika koji ih je napao?
- Da li smatraju da će ih taj učenik ponovo napasti?
- Da li su primetili da taj učenik napada i drugu decu?

Pitanja koja smo postavljali nasilnicima tokom intervjua zastupljena su sledećim redosledom:

- Da objasne zašto su napali drugog učenika?
- Da li ih je drugi učenik provocirao, vređao ili na bilo koji drugi način izazivao da ga napadne?
- Da li je i ranije imao nesuglasice sa učenikom kojeg je napao?
- Da li je pokušao da razgovara sa drugim učenikom i da mu ukaže na problem koji postoji između njih, ako postoji?
- Šta misli kako se oseća učenik nakon njegovog napada?
- Kako bi se on osećao da njega neko napadne isto tako kao što je on napao drugog učenika?

- Da li oseća potrebu da kaže nešto učeniku kojeg je napao ili da mu se izvini?
- Da li bi opet uradio isto?

Tokom 2019. godine u školi „Žarko Zrenjanin“ u Subotici zabeležena su tri slučaja vršnjačkog nasilja. Nemamo zabeležene slučajeve ponovljenog nasilja u ovoj školi, pomenute nasilne situacije se dešavaju prvi put.

I slučaj

Prvi slučaj vršnjačkog nasilja u 2019. godini dogodio se u hodniku škole kada je učenik B koji je bio provociran od strane učenika A izašao iz učionice. Učenik A kreće za učenikom B i nasilnim putem pokušava da ga vrati u učionicu. Učenik B se otima učeniku A i kreće da beži u prizemlje škole, dok učenik A vidno besan trči za njim. Oba učenika su muškog pola i pohađaju sedmi razred.

Nakon incidentne situacije učenik B je bio vidno uznemiren i preplašen, a nastavnici i medicinsko osoblje koji su se zatekli u holu škole pokušavali su da ga smire. Upućen je poziv roditeljima, a nakon toga u školu je došla sestra učenika B i odvela ga kući, zbog čega je razgovor sa ovim učenikom obavljen sutradan. O događaju je obavestena stručna služba, koja je pozvala učenika A istog dana na razgovor. Razgovoru su prisustvovali pedagog i odeljenski starešina. Učenik A nije želeo da odgovara na postavljena pitanja i samo je ćutao, tako da od njega nije bilo moguće dobiti informaciju šta je prouzrokovalo njegovo nasilno ponašanje i zbog čega je meta njegovog napada bio učenik B.

Odeljenski starešina i pedagog sutradan pozivaju učenika B na razgovor koji je pristao da odgovori na postavljena pitanja. Nakon što ga je pedagog upitao da li može da kaže šta se tačno dogodilo, učenik B odgovara „*Učenik A mi je govorio ružne reči, ja sam mu rekao da prestane ali on nije hteo. Nisam više hteo da ga slušam pa sam izašao iz učionice, ali on je krenuo za mnom i počeo je da me vuče i gura nazad u učionicu. Govorio sam mu da prestane, ali on nije hteo. Ja sam pobegao u hol škole, a on je trčao za mnom, ali tamo nije smeo da me gura i vuče jer je bilo nastavnika*“. Na pitanje da li se svađao sa učenikom A ili da li ga je zadirkirivao, učenik B je odgovorio da nije i da je učenik A prvi počeo da mu govori ružne reči.

Prema tvrdnjama učenika B između njega i učenika A ranije nije bilo konflikta i ovo je prvi put da ga je učenik A napao. Na pitanje da li se plaši učenika A, učenik B odgovara da se plaši zato što ne zna da li će ga opet napasti. Takođe iz razgovora sa učenikom B mogli smo da saznamo da učenik A nije sklon da zlostavlja drugu decu.

Mislim da na osnovu ovog intervjua ne možemo objektivno da donesemo zaključke o gore navedenom slučaju jer imamo tvrdnju i iskaze samo jednog aktera, s obzirom da učenik A nije želeo da razgovara o onome što se dogodilo, tako da nam njegovi motivi i razlozi za napad na učenika B ostaju nepoznati. Pošto je u pitanju nasilje I nivoa, odeljenski starešina preduzima mere kako se nasilje ne bi ponovilo. Prema istraživanju koje je sproveo Pokrajinski ombudsman 2011. godine na uzorku od 344 osnovne škole u Vojvodini najveći broj evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja odnosio se na fizičko nasilje, a najviše je bilo slučajeva nasilja I nivoa.

Smatram da bi u ovakvim slučajevima odeljenski starešina trebalo da pokuša još jednom da obavi razgovor sa učenikom A, a ukoliko on to ponovo odbije, da na nivou razreda podseti učenike na pravila za sprečavanje nasilja kao i na posledice koje će snositi učenici koji se ponašaju neadekvatno i koji ta pravila krše. Odeljenski starešina treba da nastavi da prati dalji razvoj situacije kao i da vodi pisane beleške o karakterističnom ponašanju učenika kako bi imao uvid da li je vaspitni rad bio delotvoran ili je potrebno preduzeti dodatne mere kako se nasilje ne bi ponovilo. Ovo je izuzetno važno ako uzmemo u obzir podatak da je oko petina dece ponovljena žrtva nasilja prema istraživanju koje su sproveli Popadić i Plut (2007).

II slučaj

Drugi slučaj vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ u Subotici tokom 2019. godine zabeležen je pred kraj nastave kada je već došlo do popuštanja koncentracije i strpljenja kod učenika. Učenik A polomio je olovku učenika B, a zatim bacio njegove knjige sa stola na pod. Izrevoltiran, učenik B je pitao učenika A zašto je to uradio, učenik A je prišao ka njemu, posvađali su se, nakon čega je učenik B udario učenika A. Oba učenika su muškog pola i pohađaju šesti razred.

Nakon što su učenici razdvojeni i pošto je u pitanju nasilje I nivoa, odeljenski starešina je preduzeo potrebne mere za rešavanje nastale situacije. Odmah nakon incidenta obavljen je razgovor sa oba učenika, kome su prisustvovali odeljenski starešina i školski psiholog u saradnji sa Timom za prevenciju nasilja u školi. Prvo su obavljeni individualni razgovori sa učenicom A i B, a zatim grupni razgovor.

Tokom razgovora sa učenicima saznali smo da učenik A nije pitao učenika B da mu pozajmi olovku, već da mu je istu tu olovku oteo i polomio, zbog čega se učenik B naljutio i napao učenika A. Na pitanje zašto je udario učenika A, učenik B je odgovorio „*Zato što uništava moje stvari*“. Učenik A i učenik B nisu imali nesuglasica od ranije, a na pitanje šta misli kako se oseća učenik A nakon što ga je udario i kako bi se on osećao da njega neko tako udari, učenik B je odgovorio „*Ne znam*“. Pitali smo učenika A da li smatra da je bilo moguće da izbegne svađu sa učenicom B da ga je lepo pitao da mu pozajmi olovku, na šta je on odgovorio potvrdno. Odeljenski starešina je tokom razgovora sa učenicima primenio pedagoške metode kako bi zajedno došli do zajedničkog rešenja problema. Učenik A je obećao da više neće uzimati stvari bez pitanja od učenika B, a učenik B je istakao da više neće udarati učenika A i da će ako se i dogodi da mu neko ponovo uzme stvari bez pitanja, zamoliti ga na lep način da mu ih vrati.

Odeljenski starešina je izrekao meru pojačanog vaspitnog rada i o incidentu obavestio i roditelje oba učenika, a dalje nastavlja da prati ponašanje učenika i efekte preduzetih mera. Ako se vodimo definicijom nasilja po kojoj ono podrazumeva agresivno ponašanje jedne osobe prema sebi, drugoj osobi ili imovini (Selimović, Jašarević, 2018), svakako možemo zaključiti da je u ovom slučaju došlo do pojave nasilja i od učenika A prema učeniku B i obrnuto.

Preporuka za buduće slične ili iste slučajeve nasilja bi bila da se nastavi sa praćenjem ponašanja oba učenika kako bi se utvrdilo da li je u pitanju bila reaktivna ili proaktivna agresivnost. Prema istraživanju koje su sprovedeli Crick i Dodge (1996) godine možemo da zaključimo da ukoliko je agresivnost bila reaktivna da od takvih učenika možemo očekivati da u školi traže i nalaze neprijatelje, a ako je u pitanju proaktivna agresivnost, mogli bi da zaključimo da su učenici postupili agresivno očekujući da će na taj način postići neki cilj. Odeljenski starešina bi na nivou odeljenja mogao da sprovede i preventivne radionice na kojima bi im ukazao koje su sve mogućnosti kojima se konflikt može rešiti nenasilnim putem.

III slučaj

Treći slučaj vršnjačkog nasilja koji je zabeležen u OISS „Žarko Zrenjanin“ u 2019. godini dogodio se u učionici, za vreme trajanja četvrtog časa kada je došlo do fizičkog obračuna između učenika A i B, koji su se prvo verbalno sukobili, a potom udarili jedan drugog pesnicom u predelu glave. Učenike je razdvojio nastavnik i odmah sa njima otišao u prostorije stručne službe kako bi se situacija razrešila i sa njima bio obavljen razgovor. Međutim, učenici su se za vreme trajanja razgovora ponovo sukobili i opet nasrnuli jedan na drugog, ali brzom reakcijom nastavnika oni su razdvojeni i na njima nije bilo vidljivih povreda. Oba učenika su muškog pola i pohađaju II razred srednje škole, što možemo dovesti u vezu sa rezultatima istraživanja (Đorić, 2008, Popadić, Plut, 2007, Glumbić, Žunić-Pavlović, 2008) koji pokazuju da su dečaci češće počinitelji direktnih oblika nasilnog ponašanja, a da su udaranje i pretnje oblici nasilja koje oni najčešće ispoljavaju.

Nakon smirivanja situacije, sa učenicima je obavljen razgovor od strane stručne službe i odeljenskog starešine, kao i koordinatora Tima za prevenciju nasilja u školi. Tokom razgovora sa učenikom A i učenikom B mogli smo da zaključimo da obojica prebacuju krivicu jedan na drugog. Učenik A je izjavio da je učenik B „*prvi počeo i da se on samo branio*“ kao i da ničim nije izazvao učenika B da ga napadne. Sa druge strane, učenik B je izjavio „*ja sam se samo šalio sa učenikom A, on se naljutio zbog toga i počeo da mi govori ružne reči, ja sam mu rekao da prestane, ali on nije hteo, i ja sam onda ustao i udario ga, a on mi je vratio. Da je prestao da mi govori ružne reči, ja ga ne bi udario*“. Na pitanje da li misle da su mogli na lep način, razgovorom da reše ovaj problem, učenik B je odgovorio da misli da su mogli, ali da učenik A ne zna da se šali, nakon čega se učenik A ponovo razljutio i krenuo verbalno da napada učenika B, međutim odeljenske starešine su ih razdvojile.

U nastavku razgovora sa učenicima A i B pedagog i odeljenske starešine objasnili su dečacima da ni jedan ni drugi nisu u pravu i da ukoliko postoji problem između njih, treba da ga reše razgovorom. Učeniku A je ukazano da ukoliko mu ne prija način na koji se učenik B šali sa njim, to treba i da mu kaže, a sa druge strane učeniku B je skrenuta pažnja da ne može da udara nekog samo zato što nije hteo da prestane da mu govori reči koje se njemu ne dopadaju, već na lep način da zamoli drugu osobu da prestane sa tim, a ukoliko ta osoba nastavi sa vređanjem, da se obrati nastavniku za pomoć. Ovo je važno jer prema rezultatima istraživanja

koje su sproveli Kodžopeljić, Smederevac i Čolović (2010) srednjoškolci su skloniji ponavljanju verbalnog i fizičkog nasilja nad svojim vršnjacima nego učenici osnovne škole, a takođe su i skloniji da reaguju na nasilje.

O ovom slučaju obavešteni su i roditelji učenika, gde su roditelji učenika A odmah došli u školu, dok roditelje/staratelje učenika B, odeljenski starešina nije mogao da dobije telefonskim putem. O celom događaju obavešten je i školski policajac. Tokom 2002. godine u Republici Srbiji je započeo projekat „Školski policajac-prijatelj i zaštitnik dece“ sa ciljem postizanja povoljnijeg stanja bezbednosti u školama. U nadležnost školskog policajca spada: prisustvo na području škole kako za vreme časova tako i za vreme odmora, uočavanje, otkrivanje i sprečavanje rizičnih ponašanja i postupaka kao i učenika koji su za to odgovorni i iniciranje preduzimanja potrebnih mera prema njima, uočavanje lica koja nisu učenici škole, uočavanje aktivnosti koje ometaju nastavu kao i preduzimanje mera da se one otklone, itd. (Bošković, Simić, 2004).

Nakon što je obavešten školski policajac o incidentu koji se dogodio između učenika A i B, održane su konsultacije na nivou ustanove sa Timom za zaštitu učenika i prevenciju nasilja. Izrađen je individualni plan zaštite (IPZ) za oba učenika, koje izrađuje odeljenski starešina i plan pojačanog vaspitnog rada.

Preduzete mere imaju za cilj da kod učenika A i B razviju veštinu empatijske komunikacije kako sa vršnjacima, da im pomognu da razviju samopouzdanje i samopoštovanje, da nauče bolje da kontrolišu impulsivnost i agresivne ispade i da na konstruktivan način izražavaju svoja osećanja bez povređivanja drugih osoba.

Moje mišljenje u vezi sa navedenim slučajem je da su preduzete efikasne mere u cilju sprečavanja ponavljanja nasilja između učenika A i B. Preporuka bi bila da odeljenski starešina bude istrajan u pozivanju roditelja/staratelja učenika B na razgovor jer je važno da roditelji takođe budu uključeni u metode vaspitnog rada kao i da prate učestalost i intenzitet problematičnog ponašanja koje njihovo dete ispoljava kako bi mu pomogli da uspostavi kontrolu u incidentnim situacijama. Iz razgovora sa roditeljima možemo da saznamo i da li je porodično okruženje doprinelo da učenik ispoljava nasilno ponašanje, kao i da ukažemo roditeljima koliko je značajno da kod deteta razviju svest o nasilju, kao i da ga nauče da razlikuje nasilno od agresivnog ponašanja.

U UNICEF-ovom priručniku za roditelje „Šta je danas bilo u školi“ iz 2008. godine navodi se da je agresivno ponašanje naučeno i da deca mogu naučiti da kontrolišu svoju agresivnost. Ukoliko agresivno ponašanje postane model na osnovu kojeg dete rešava probleme, velike su verovatnoće da će to dete vremenom postati nasilnik. Zato je važno da deca nauče da probleme i sukobe sa svojim vršnjacima rešavaju razgovorom i konstruktivnim putem, a uloga škole i roditelja je da im u tome pomogne.

IV slučaj

Kao što je prethodno i pomenuto u radu da bi ukazali na tendenciju porasta vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ u Subotici istraživanjem je obuhvaćen i slučaj vršnjačkog nasilja koji je zabeležen tokom 2018. godine, a koji je specifičan i po tome što smo za njega saznali na osnovu dojave žrtve, što u praksi nije čest slučaj.

Tokom školskog odmora po povratku iz fiskulturne sale učenik A je došao u učionicu učenika B želeći da se raspravi sa njim. Nakon kraće prepirke, učenik B je zalupio vratima, koja je učenik A zatim ponovo otvorio, gurnuo učenika B i udario ga jednom u stomak. Oba učenika su muškog pola i pohađaju sedmi razred. Rezultati istraživanja koje su sprovedli Stojković, Dimoski i Eminović (2013) u cilju utvrđivanja porasta problema u ponašanju u adolescenciji su pokazali da su učenici petog, šestog i sedmog razreda tokom godinu dana koliko je trajalo istraživanje, pokazali učestalost problema u ponašanju.

Nakon što se incident dogodio, učenik B je otišao i prijavio šta se desilo odeljenskom starešini. Odeljenski starešina je obavestio psihologa i pedagoga, nakon čega je obavljen razgovor sa učenicima. Razgovoru je prisustvovao i učenik C koji je bio očevidac nasilnog događaja. O događaju su obaveštene majka učenika A i hraniteljka učenika B.

Tokom razgovora sa učenikom B saznali smo da je tokom časa fizičkog vaspitanja učenik A u par navrata pokušao nasilno da otme loptu od učenika B. Kada nije uspeo u tome, učenik A je nastavio sa vređanjem učenika B. Po završetku časa učenik B se uputio prema svojoj učionici. Za njim je u učionicu došao i učenik A koji mu se obratio rečima „*Debeli, izadi napolje*“. Pošto nije hteo da se svađa i raspravlja, učenik B je zatvorio vrata od učionice ispred

učenika A, nakon čega je učenik A ponovo otvorio vrata i udario nogom u stomak učenika B, a potom otišao u pravcu svoje učionice. Učeniku B je prišao učenik C koji mu je pomogao da sedne, pošto je nakon udarca učenik B osetio bol, a zatim su zajedno otišli kod odeljenskog starešine da prijave učenika A.

Na pitanje da li smatra da je nečim izazvao učenika A da se tako ponaša, učenik B odgovara „*mislim da me je udario zato što mu nisam dao loptu, ja njega nisam izazivao, a bile su još dve lopte koje je mogao da uzme, ne znam zašto je tražio baš moju*“. Pitali smo učenika B da li je ranije imao nesuglasice sa učenikom A, na šta je odgovorio da nije. Na pitanje da li je pokušao da razgovara sa učenikom A o tome što se dogodilo, učenik B je odgovorio da nije, da misli da učenik B neće da razgovara već da se svađa i da je zbog toga i došao za njim u učionicu. Iz razgovora smo saznali još da učenik B nije primetio da učenik A napada i drugu decu, kao i da nije siguran da li će ga učenik A ponovo napasti i udariti.

Na pitanje zašto je napao i udario učenika B, učenik A je odgovorio „*zato što mi je zalupio vrata ispred nosa*“. Pitali smo ga zašto je došao u učionicu za učenikom B i počeo da ga vređa, na šta je on odgovorio da ga je učenik B jako iznervirao na času fizičkog zato što mu je par puta tražio loptu jer su hteli da igraju fudbal, a učenik B se sa tom loptom dobacivao sa drugim učenikom, a to je mogao da radi sa bilo kojom drugom loptom.

Pitali smo ga zašto na lep način nije zatražio loptu od učenika B kao i zašto i njega nije pozvao da igra fudbal, na šta je učenik A odgovorio da je učenik B bio bezobrazan zato što nije hteo da da loptu i da ga zato nije ni pozvao. Tokom razgovora smo saznali da učenik A ne zna kako bi se osećao da njega neko tako napadne kao što je on napao učenika B, da smatra da su mogli drugačije da reše problem kao i ne bi ponovo udario učenika B, već je to uradio zato što je bio besan.

Razgovor je obavljen i sa učenikom C koji je bio svedok i prisustvovao celom događaju. Na pitanje da opiše šta se dogodilo učenik C je izjavio da je stajao pored učenika B, kada je u učionicu ušao učenik A i počeo da vređa učenika B i da mu govori da izađe napolje. Pošto učenik B nije želeo da izađe, zatvorio je vrata od učionice, a učenik A je ostao ispred.

Učenik A je potom otvorio vrata, gurnuo učenika B i udario ga nogom u stomak. Pitali smo ga šta se zatim dogodilo, a on je odgovorio da je pomogao učeniku B da sedne na stolicu zato što ga je bolelo stomak od udarca. Zatim je rekao učeniku B da odu kod razrednog starešine

i ispričaju mu šta se dogodilo. Na naše pitanje da li se učenik B odmah složio da prijavi razrednom starešini šta se dogodilo, učenik C je odgovorio da nije odmah, i da je pristao nakon što mu je on par puta rekao da to treba da uradi i da će on ići sa njim. Učenik C je istakao i da misli da se učenik B plaši učenika A i da zato nije hteo odmah da pristane da ode kod razrednog. Nakon što je obavljen razgovor sa svim učenicima, predloženo je da se pristupi izradi plana za promenu ponašanja učenika A koji je i započeo celu situaciju, predložena je kontinuirana saradnja roditelja i odeljenskog starešine učenika A kao i pojačan vaspitni rad i svakodnevno vođenje sveske ponašanja.

Navedeni slučaj je specifičan zato što za razliku od prethodno navedenih slučajeva vršnjačkog nasilja, imamo priliku da vidimo koliko je važna uloga posmatrača kada se desi nasilje. Imamo primer hrabrog posmatrača koji se nije uplašio nasilnika i koji je ohrabrio žrtvu da prijavi nasilje. Marković (2014) navodi da je strategija vršnjačke podrške koristan način interventnog delovanja kada je reč o vršnjačkom nasilju. Mislim da bi u ovom slučaju bilo korisno sprovesti celoškolski program prevencije nasilja kako bi se kod učenika podigla svest o tome koliko je važno da učestvuju u suzbijanju nasilja u školi kao i da se osnaže pasivni posmatrači da adekvatno reaguju na nasilje. Korisno bi bilo da se sprovedu i radionice na kojima bi se učenicima približile veštine asertivne komunikacije kao način da svoj bes izražavaju na kontrolisan način.

Smatram da bi u navedenom slučaju odeljenski starešina učenika A prilikom sprovođenja plana za promenu ponašanja tokom individualnih razgovora trebalo da podstakne učenika A da identifikuje svoje strategije za kontrolu besa kao i da vodi dnevnik u koji će da zapisuje uzroke besa, o kojima će razgovarati sa stručnom službom na individualnim razgovorima jer, kao što smo iz razgovora mogli da zaključimo, njegova nesposobnost da kontroliše svoj bes doprinela je da on fizički napadne učenika B. Takođe mislim da je važno i ostale nastavnike obavestiti o slučaju koji se dogodio kao i o preduzetim merama, kako bi i oni mogli da učestvuju u praćenju efikasnosti preduzetih mera i da prate napredak koji učenik postiže u promeni ponašanja.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Jedan od zadataka našeg istraživanja bio je da istražimo kojim oblicima nasilja su bile izložene žrtve u OISS „Žarko Zrenjanin“ i kako je to uticalo na njih. Rezultati istraživanja pokazuju da je u sva četiri navedena slučaja bilo zastupljeno verbalno nasilje, s tim što je u tri slučaja verbalno nasilje preraslo i u fizičko. Pregledom evidentiranih slučajeva nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ možemo zaključiti da je reč o nasilju nižeg nivoa. Zabeleženi slučajevi se događaju prvi put, tako da nemamo slučajeve ponovljenog vršnjačkog nasilja.

Ako posmatramo broj evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ u Subotici možemo primetiti da je tokom 2019. godine zabeleženo tri slučaja, a tokom 2018. godine jedan slučaj vršnjačkog nasilja, pri čemu su u svim slučajevima dečaci učesnici vršnjačkog nasilja (učinioci i žrtve). U zabeleženim slučajevima nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“, od osam učesnika, četiri su učenika sedmog razreda, dva šestog i dva drugog razreda srednje škole. Relativno mali broj evidentiranih slučajeva vršnjačkog nasilja bi se mogao objasniti na više načina. Najpre, kao što ukazuju mnogi autori, strah od ponovljene viktimizacije koji postoji kod žrtve i trauma nakon nasilnog događaja mogu uzrokovati da žrtva ne prijavi slučaj. Drugo, postoji mogućnost da žrtva trpi nasilje nižeg nivoa (npr. verbalno nasilje), smatrajući da će ono prestati ukoliko ne reaguje i ne upliće treću stranu. Dalje, imajući u vidu da je reč o deci sa smetnjama u razvoju, moguće je da kod pojedinih učenika postoji nerazumevanje same pojave, i da određene događaje žrtva ne prepoznaje kao akte nasilja. Konačno, mere prevencije vršnjačkog nasilja koje škola primenjuje, a koje obuhvataju aktivnosti Tima za prevenciju, nastavnika, učenika i njihovih roditelja, svakako mogu uticati na ukupan broj slučajeva vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“.

Kada je reč o oblicima preventivnih i interventnih aktivnosti koje sprovodi škola „Žarko Zrenjanin“, iz nalaza istraživanja možemo da zaključimo da se u školi primenjuju sledeće mere: pojačan vaspitni rad, individualni plan zaštite i vođenje evidencije nasilnog ponašanja. Tim za prevenciju vršnjačkog nasilja u OISS „Žarko Zrenjanin“ i odeljenske starešine vode evidenciju o ponašanju učenika. Obrazac za evidenciju vršnjačkog nasilja je prikazan u *Prilogu 1*. Takođe, u ovoj školi u cilju prevencije vršnjačkog nasilja, školski policajac čini deo Tima za prevenciju vršnjačkog nasilja. Navedene aktivnosti su i ujedno i uslovi koje škola treba da ispuni kako bi bila proglašena za „Školu bez nasilja“.

Rezultati istraživanja Američkog Nacionalnog instituta za zdravlje (2006) pokazali su da efikasni programi za smanjenje nasilja treba da traju najmanje godinu dana, da budu zasnovani na zdravim teorijskim osnovama, da obuhvate faktore rizika, intenzivni rad sa ciljnom grupom i njihovim roditeljima, da budu primereni uzrastu ciljne grupe, itd., dok su se kao neefikasni programi pokazali oni koji su trajali prekratko i nisu bili primereni uzrastu ciljne grupe, gde osoblje nije bilo dovoljno posvećeno implementaciji i realizaciji programa, realizacija se zasnivala uglavnom na predavanjima, faktori rizika nisu bili dovoljno obuhvaćeni, itd.

U cilju unapređenja mera prevencije vršnjačkog nasilja u OISŠ „Žarko Zrenjanin“ u Subotici preporuka je da se primene celoškolski programi u vidu ciljanih i tematskih radionica kako bi se kod učenika podigla svest o ovom problemu. Pored intenzivnog rada sa učenicima na suzbijanju ovog problema smatram da je važno primeniti tematske roditeljske sastanke kako bi se roditeljima ukazalo koliko je važno da budu aktivno uključeni u preventivne mere koje škola preduzima i da steknu dovoljno znanja da na vreme prepoznaju znake da je njihovo dete učinilac ili žrtva vršnjačkog nasilja.

*Na druga nikad ne diži ruku,
bol je isti, kada tučeš, ili te tuku!*

Tomić, M.

LITERATURA

1. Babović, M. (2015). Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju strukturnog, kulturnog i direktnog nasilja. *Sociologija*, Vol. LVII, No. 2, 331-352.
2. Bandura, A. (1982). Self-efficacy mechanism in human agency. *American Psychologist*, 37(2), 122-147.
3. Barjaktarović, Lj. (2018). Latentni konflikti kod dece mlađeg školskog uzrasta. U Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (Ur.) (2018). *Ne nasilju – jedinstveni društveni odgovor, Treća međunarodna naučna konferencija društvene devijacije*. (str.181-186). Banja Luka: Centar modernih znanja.
4. Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga
5. Bilić, V. (2010). Povezanost medijskog nasilja s' agresivnim ponašanjem prema vršnjacima. *Odgojne znanosti*, Vol. 12, No. 2 (20), 263-281.
6. Bošković, G., Simić, B. (2004). Iskustva u realizaciji projekta „Školski policajac-prijatelj i zaštitnik dece“. *Bezbednost*, Vol. 46, Br. 5, 761-774.
7. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač*. Zagreb: Bios.
8. Crick N. R., Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanism in reactive and proactive aggression. *Child development*, 67(3), 993-1002
9. Devine, J. (1996). *Maximum security: The culture of violence in inner city schools*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Dodge, K. A. (1980). Social cognition and children's aggressive behavior. *Child development*, 51, 162-170.
11. Dodge, K. A., Crick, R. N. (1990). Social Information – Processing Bases of Aggressive Behavior in Children. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol. 16, Issue 1, 8-22.
12. Dorić, M. (2009). Bulling kao vrsta socijalnog nasilja. *Politička revija*, 21(3), 145-164.
13. Durišić, M. M. (2015). Vršnjačko nasilje u Srbiji iz ugla istraživača: implikacije za buduća istraživanja. *Istraživanja u pedagogiji*, Vol. 5, Br. 2, 84-95.
14. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Pachan, M. (2010). A Meta – Analysis of After – School Programs That Seek to Promote Personal and Social Skills in Children and Adolescents. *American Journal of Community Psychology*, Vol. 45, No. 3-4, 294-309.

15. Epp, J. R., Watkinson, A. M. (1997). *Systemic violence in education*. Albany: State University of New York Press.
16. Farrington, D. P. (2006). Childhood Risk Factors and Risk Focussed Prevention. In M. Maquire, R. Morgan and R. Reiner (Eds.): *The Oxford Handbook of Criminology* (602-640). (4th ed.). Oxford: Oxford University Press.
17. Field, M. E. (2007). *Bully Blocking: Six secrets to Help Children Deal with Teasing and Bullying*. UK: London and USA: Philadelphia: Jessica Kingsley Publisher.
18. Finkelhor, D. (2008). *Childhood victimization – Violence, crime and abuse in the lives of young people*. New York: Oxford University Press.
19. Frick, P. J. (1998). *Conduct Disorders and Severe Antisocial Behavior*. New York: Plenum Press.
20. Glumbić, N., Žunić-Pavlović, V. (2008). Vršnjačko nasilje u predškolskim ustanovama. *Pedagogija*, 63(2), 205-212.
21. Huesman, R. L. (1988). An Information Processing Model for the Development of Aggression. *Aggressive Behavior*, 14, 13-24.
22. Kodžopeljić, J., Smederevac, S., Čolović, P. (2010). Razlike u učestalosti i oblicima nasilnog ponašanja između učenika osnovnih i srednjih škola. *Primenjena psihologija*, Br. 4, 289-305.
23. Leckie, B. (1997). Girls, Bullying Behavior and Peer Relationship. *Presented at the Annual Conference of Australian Association for Research in Education*. Australia: Brisbane. dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED460450.pdf>
24. Marković, M. (2014). Učenici kao akteri u prevenciji vršnjačkog nasilja u školi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, Vol. 13, Br. 2, 237-253.
25. Merikangas, K. R., Dierker, L. C., Szstvari, P. (1998). Psychopathology among offspring of parents with substance abuse and/or anxiety disorders. A high-risk study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 711-720.
26. Mikanović, R. B. (2018). Metodološki pristup istraživanju vršnjačkog nasilja. U Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (Ur.) (2018). *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor, Treća međunarodna naučna konferencija društvene devijacije*. (str.13-20). Banja Luka: Centar modernih znanja.
27. Miljević, I. M. (2007). *Metodologija naučnog rada*. Pale: Filozofski fakultet.

28. Popadić, D., Plut, D. (2007). Nasilje u osnovnim školama u Srbiji – oblici i učestalost. *Psihologija*, 40 (2), 309-328.
29. Mršević, Z. (2013). Žrtve vršnjačkog nasilja. *Temida*, 16(1), 71-93.
30. Nedimović, T. (2010). *Vršnjačko nasilje u školama: pojavni oblici, učestalost i faktori rizika*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Filozofski fakultet.
31. Nedimović, T., Biro, M. (2011). Faktori rizika za pojavu vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. *Primenjena psihologija*, Br. 3, 229-244.
32. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: šta znamo i šta možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
33. Patterson, G. R., Reid, J. B., Dishion, T. J. (1992). *Antisocial boys*. Eugene, OR: Castalia Press.
34. Pavlović, M. B. (2013). Agresivnost kod djece i vršnjačko nasilje. U Šikman, M. (Ur.) (2013). *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova, Međunarodna naučnostručna konferencija, (269-279), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
35. Pearce, J. (2002). What can be done about the bully? In Elliot, M. (Ed.). *Bullying – A practical guide to coping for schools*, (74-91), London: Person Education.
36. Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju.
37. Popadić, D., Plut, D., Pavlović, Z. (2014). *Nasilje u školama Srbije, Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*. Beograd: Institut za psihologiju.
38. Popović-Ćitić, B. (2007). Pojam i tipovi nasilnog ponašanja dece i omladine. U S. Đurić (prir.), *Bezbednosni rizici u školama: modeli otkrivanja i reagovanja* (str. 153–168), Beograd: Fakultet bezbednosti.
39. Popović-Ćitić, B. (2012). *Vršnjačko nasilje: Priručnik za program prevencije problema u ponašanju učenika*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
40. Popović-Ćitić, B., Žunić-Pavlović, V. (2005). *Prevencija prestupništva dece i omladine*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta i Pedagoško društvo Srbije.
41. Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama (2007). Republika Srbija, Ministarstvo prosvete.
42. Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, Sl. Glasnik RS, br. 46/2019

43. Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među devojkicama. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(2), 315-330.
44. Radovanović, I., Spasić, D., Kekić, D. (2013). Rizični i protektivni faktori vršnjačkog nasilja u školama. U Šikman, M. (Ur.) (2013). *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova, Međunarodna naučnostručna konferencija, (323-337), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
45. Randall, P. (1997). *Adult bullying – Perpetrators and Victims*. London; Routledge.
46. Rigby, K. (2000). Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, 23, 57-68.
47. Salamadija, M., Mirnić, R. (2013). Specifičnosti vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. U Šikman, M. (Ur.) (2013). *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova, Međunarodna naučnostručna konferencija, (279-291), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
48. Schrupf, F., Crawford, D., Usadel, H. (1991). *Peer mediation: Conflict resolution in schools*. Champaign, IL: Research Press.
49. Selimović, H., Jašarević, H. (2018). Pomoć učenicima kod zlostavljanja u školi. U Macanović, N., Petrović, J., Jovanić, G. (Ur.) (2018). *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor, Treća međunarodna naučna konferencija društvene devijacije*. (str.167-175). Banja Luka: Centar modernih znanja.
50. Simić, B., Nikač, Ž., Artonović, N. (2013). Prevencija vršnjačkog nasilja u Republici Srbiji. U Šikman, M. (Ur.) (2013). *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova, Međunarodna naučnostručna konferencija, (93-107), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
51. Simmons, R. (2002). *Ženski bullying*. Zagreb: Biblioteka Ambrozija.
52. Stakić, D. (2007). Ima neka t(r)ajna veza: Zlostavljanje i zanemarivanje dece i maloletnička delikvencija. U Radovanović, D. (Ur.) *Poremećaji ponašanja i prestupništvo mladih: specijalno pedagoški diskurs*, (187-206), Beograd: FASPER.
53. Stojković, I., Dimoski, S., Eminović, F. (2013). Problemi u ponašanju i njihovi korelati u adolescenciji: longitudinalna studija. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, Vol. 12, Br. 4, 455-479.

54. Šetka, G. (2013). Analiza stanja vršnjačkog nasilja u Republici Srbiji. U Šikman, M. (Ur.) (2013). *Vršnjačko nasilje (etiologija, fenomenologija, načini prevazilaženja i komparativna iskustva)*, Zbornik radova, Međunarodna naučnostručna konferencija, (435-447), Banja Luka: Visoka škola unutrašnjih poslova.
55. Troop, W. P., Ladd, G. W. (2002). Teacher's beliefs regarding peer victimization and their intervention practices. *The Conference on Human Development*, Oct 15-19, Charlotte, NC.
56. Vasiljević, D. (2008). Vaspitni nalozi i posebne obaveze sa posebnim osvrtom na ulogu škole. U Matejić – Đuričić (Ur.) *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, (359-373), Beograd: FASPER, Izdavački centar (CIDD).
57. Vasiljević-Prodanović, D., Stojković, I. (2011). Praktični aspekti vršnjačke medijacije u školi. U Grujić, T. (Ur.) *Zbornik VŠSSOV*, (34-41), Kikinda: VŠSSOV.
58. Zečević, I. (2010). *Priručnik – program prevencije vršnjačkog nasilja u školama*. Banja Luka.
59. Žilić, M., Janković, J. (2016). Nasilje. *Socijalne teme: Časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, Vol. 1, No. 3, 67-87.
60. Žunić-Cicvarić, J., Cicvarić, R. (2009). *Nasilje u školi*. Užice: Užički centar za prava deteta.

PRILOZI

PRILOG 1 – Obrazac za evidenciju nasilnog ponašanja u školi „Žarko Zrenjanin“

ОИСШ „Жарко Зрењанин“ Суботица

ЕВИДЕНЦИЈА НАСИЛНОГ ПОНАШАЊА

Датум настанка насилне ситуације _____

МЕСТО	ВРЕМЕ	НАЧИН ОТКРИВАЊА/УОЧАВАЊА
<ul style="list-style-type: none"> • У дворишту школе • У ходнику • У тоалету • У учионици • У радионици • У сали • У околини школе 	<ul style="list-style-type: none"> • Пре почетка наставе • После наставе • На часу – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 • На одмору • У току ваннаставних активности • За време трајања продуженог боравка 	<ul style="list-style-type: none"> • Личним увидом • Дојавом посматрача • Дојавом родитеља • Посредно(тел.пријава...) • Уочавањем знакова • Дојавом особе која је доживела насиље • Од _____

Учесници насилне ситуације

Особа која врши насиље(подвуци)	Особа која трпи насиље (подвуци)
<p>УЧЕСНИК име и презиме _____ пол М Ж разред _____</p> <p>ГРУПА име и презиме _____ _____</p> <p>хомогеног узраста хетерогеног узраста истополна хетерополна</p> <p>ОДРАСЛИ васпитач учитељ предметни наставник одељенски старешина дежурни наставник техничко особље административно особље стручни сарадник</p>	<p>УЧЕСНИК име и презиме _____ пол М Ж разред _____</p> <p>ГРУПА име и презиме _____ _____</p> <p>хомогеног узраста хетерогеног узраста истополна хетерополна</p> <p>ОДРАСЛИ васпитач учитељ предметни наставник одељенски старешина дежурни наставник техничко особље административно особље стручни сарадник</p>

директор родитељ(сопствени/туђи)	директор родитељ(сопствени/туђи)
-------------------------------------	-------------------------------------

Насилна ситуација се:

1. Дешава први пут
2. Понавља више пута

Кратак опис насилне ситуације:

Врста интервенције:

Предложене мере заштите и начин праћења спровођења предузетих мера:

Вредновање и процена ефикасности предузетих мера:

Датум пријаве насилне ситуације

Подносилац пријаве
